Міністерство освіти і науки України
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Виконала:
студентка педагогічного факультету спеціальності 013 «Початкова освіта»
Долінська Людмила Михайлівна

Керівник:
доктор педагогічних наук, доцент
Марчук Оксана Олександрівна

Рецензент:
кандидат педагогічних наук, доцент
Шкабаріна Маргарита Андріївна

Рівне-2024

УДК: 37.016.4:81'373.46

ДОЛІНСЬКА Л. М.

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Наукове дослідження спрямоване на вивчення проблеми розвитку критичного мислення учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі в освітньому середовищі Нової української школи. У роботі проаналізовано теоретичні основи розвитку критичного мислення, визначено педагогічні аспекти використання методів для розвитку критичного мислення на уроках «Української мови та літературного читання». Досліджено педагогічні прийоми та методи, спрямовані на розвиток критичного мислення учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі. Експериментальна частина роботи включає вивчення результатів застосування вправ на розвиток критичного мислення на практиці. Автор порівнює зміни у рівнях розвитку критичного мислення в експериментальній та контрольній групах до та після впровадження експериментальної роботи.

Ключові слова: критичне мислення, молодші школярі, мовно-літературна освітня галузь, початкова школа, Концепція Нової української школи.

DOLINSKA L. M.

DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN THE LESSONS OF LANGUAGE AND LITERATURE IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

The research is aimed at studying the problem of developing critical thinking of primary school students in the lessons of language and literature in the educational environment of the New Ukrainian School. The paper analyzes the theoretical foundations of critical thinking development, identifies pedagogical aspects of using methods to develop critical thinking in the Ukrainian language and literary reading lessons. The pedagogical techniques and methods aimed at developing critical thinking of elementary school students in the lessons of language and literary education are investigated. The experimental part of the work includes the study of the results of applying critical thinking exercises in practice. The author compares changes in the levels of critical thinking development in the experimental and control groups before and after the implementation of the experimental work.

Key words: critical thinking, elementary school students, language and literature education, elementary school, the Concept of the New Ukrainian School.

ЗМІСТ

ВСТУП **3**

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ **8**

1.1. Психолого-педагогічні основи технології розвитку критичного мислення **8**

1.2. Особливості розвитку критичного мислення молодших школярів **17**

1.3. Розвиток критичного мислення в учнів початкових класів на уроках української мови та літературного читання **23**

Висновки до першого розділу **35**

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ **36**

2.1. Педагогічний аналіз рівнів критичного мислення молодших школярів **36**

2.2. Методика організації розвитку критичного мислення учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі **43**

2.3. Порівняльна характеристика рівнів критичного мислення молодших школярів після проведення формувального експерименту **50**

Висновки до другого розділу **54**

ВИСНОВКИ **56**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ **58**

ДОДАТКИ **64**

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна європейська освіта, зорієнтована на принципи прав людини, плюралізм і демократію, визнає важливість формування творчих особистостей, здатних активно долучатися до суспільства на всіх рівнях. В контексті реформи, визначеної Концепцією Нової української школи [33], освітній процес в початковій школі визнає і необхідність розвитку навичок критичного мислення. Це особливо актуально у мовно-літературній освіті, де діти активно розкривають свої здібності й творчий потенціал.

В контексті нещодавніх змін у системі освіти України підкреслюється обмеженість традиційних методів навчання і важливість впровадження новаторських підходів та технологій. Нині значна увага приділяється формуванню основ критичного мислення у молодших школярів, що визнається ключовим аспектом їхнього інтелектуального та соціального розвитку.

У контексті сучасного становлення України та активної реформи освіти, важливим є формування творчих і критично мислячих учнів. Це важливо не лише для освітньої системи, але і для виховання особистості через розвиток необхідних навичок і здібностей. Особливо в умовах нестабільності і реформ у країні, розвиток обдарованості учнів набуває особливого значення.

Сучасне розуміння мислення акцентує на критичності як важливій якості, яка дозволяє особистості аналізувати проблеми, використовувати різноманітні джерела інформації та розрізняти факти від суджень. Здатність адекватно визначати причини проблем та готовність до їх вирішення стає необхідною навичкою для ефективного функціонування у сучасному суспільстві.

Сучасна школа визнає необхідність розвивати критичне мислення учнів, надаючи їм ключові компетентності для подальшого життя. В цьому контексті вчителі стають не лише постачальниками знань, але і коучами у формуванні компетентної особистості учня.

Актуальність дослідження зумовлена сучасними умовами становлення нової української освітньої системи та необхідністю формування учнівських

навичок критичного мислення. Застосування технології розвитку критичного мислення вказує на актуальність новаторських методів у вихованні та навчанні.

В Україні вчені та педагоги, такі як Н. Дементієвська, О. Пометун, І. Сущенко, О. Тягло, С. Терно та інші, активно займаються науковими дослідженнями та впровадженням методів та стратегій ТРКМ (технологій розвитку критичного мислення) в педагогічну практику. Вони ґрунтуються на власному теоретичному підході та педагогічному досвіді. Спеціалісти, такі як І. Бех, І. Богданова, Л. Даниленко, І. Дичківська, М. Дмитренко, О. Дубасенюк, В. Паламарчук, І. Підласий, В. Телянчук та інші, активно працюють над концептуальними положеннями та методичним забезпеченням педагогічної інновації в розвитку критичного мислення.

Аналіз наукових праць українських та зарубіжних вчених свідчить про високий інтерес до проблеми розвитку критичного мислення серед школярів, включаючи учнів початкових класів. Дослідження відомих фахівців, таких як К. Баханова, І. Большакова, І. Бондарук, Б. Блум, Д. Брунер, О. Варзацька, М. Вашуленко, М. Векслер, Р. Джонсон, Д. Клустер, В. Мисан, Л. Пироженко, О. Пометун, О. Савченко, І. Сущенка, Л. Терлецька, С. Терно, Д. Халперн та інших, є підставою для подальшого вдосконалення педагогічної практики в цьому напрямку.

Тому, необхідність вивчення практичних аспектів розвитку критичного мислення молодших школярів визначила вибір теми дослідження: ***«Розвиток критичного мислення учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі в освітньому середовищі Нової української школи».***

Мета: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність методики розвитку критичного мислення учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати методичну літературу з проблеми дослідження та виявити особливості розвитку критичного мислення молодших школярів;

2. Визначити потенціал мовно-літературної освітньої галузі для розвитку критичного мислення молодших школярів;

3. Визначити критерії та показники і схарактеризувати рівні розвитку критичного мислення молодших школярів, а також визначити діагностичний інструментарій дослідження;

4. Експериментально перевірити ефективність методики розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках мовно-літературної освітньої галузі.

Об'єкт дослідження – процес освітньої діяльності під час вивчення мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи розвитку критичного мислення молодших школярів.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань у ході дослідження використовувались різноманітні **методи:**

− теоретичні методи, такі як аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення, абстрагування, застосовувалися для визначення понятєво-категоріального апарату дослідження та розроблення методики;

− історико-логічний метод використовувався для вивченя теоретичних основ досліджуваної проблеми;

− емпіричні методи включали в себе анкетування, індивідуальні бесіди, спостереження та педагогічний експеримент;

− методи математичної статистики використовувались для якісного та кількісного аналізу результатів дослідження, а також для наочного представлення цих результатів.

База дослідження: Гімназія с. Михайлевичі Рудківської міської ради Самбірського району Львівської області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що сукупність отриманих результатів сприяє розв'язанню проблеми розвитку критичного мислення молодших школярів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що: визначені критерії, показники та рівні розвитку критичного мислення у молодших школярів можуть слугувати важливим підґрунтям для оцінки та подальшого розвитку цього навчального аспекту. Отримані теоретичні та практичні висновки дослідження можуть бути використані вчителями початкових класів для покращення методики навчання та розвитку критичного мислення учнів. Також ці результати можуть бути корисними для методистів у системі післядипломної педагогічної освіти та викладачів в закладах вищої освіти, щоб підготувати майбутніх вчителів з урахуванням сучасних підходів до розвитку критичного мислення.

Апробація та впровадження результатів магістерського дослідження. Обґрунтовані та досліджені автором положення апробовані та впроваджені в освітній процес закладів загальної середньої освіти.

Основні результати дослідження було обговорено на Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан та тенденції розвитку науки та освіти» (Дніпро, 30 грудня 2023 р.), Регіональному науково-практичному семінарі здобувачів ступеня магістра початкової освіти (м. Рівне, 2-3 травня 2023 р.), а також на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти.

Публікації. Основний зміст і результати магістерського дослідження відображено в публікації автора:

1. Богдан В. В., Долінська Л. М., Чука М. П., Сенів Ю. В. Розвиток критичного мислення молодших школярів в умовах реалізації концепції Нової української школи. *Сучасний стан та тенденції розвитку науки та освіти:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Міжнародний гуманітарний дослідницький центр (Дніпро, 30 грудня 2023 р). Research Europe, 2023. С. 61-63.

2. Долінська Л. М. Поняття критичного мислення у психолого-педагогічній літературі. *Актуальні проблеми дошкільної освіти:* досвід, реалії, сьогодення та перспективи: Збірник тез виступів учасників науково-практичного семінару (м. Рівне, 23 вересня 2023 року) / упор. Л.Б. Мельничук, О.О. Марчук.

Т.І. Пагута. ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука». Рівне: МЕГУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2024.

Структура роботи. Робота складається з двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаної літератури (60 найменувань та додатки). Основний обсяг роботи становить 57 сторінок. Робота містить 10 таблиць, 5 рисунків. Загальний обсяг магістерської роботи складає 67 сторінок.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

1.1. Психолого-педагогічні основи технології розвитку критичного мислення

На сьогоднішній день традиційна модель навчання перестає бути єдиним варіантом освітнього процесу. Орієнтований на учня підхід стає центральним у навчанні. Творча активність учня під час урочної діяльності, такі навички, як доказове міркування, здатність чітко обґрунтовувати свої думки та вести ефективні розмови з вчителями та однокласниками, визначають успішне оволодіння шкільною програмою. Сучасний педагог взаємодіє з учнями, співпрацюючи, а також самовдосконалюється та навчається разом із ними. Такий підхід дозволяє досягти цілі, що полягає в формуванні особистості, готової до життя у сучасному світі, здатної до постійного навчання та самовдосконалення, а також здатної до ефективної реалізації прийнятих рішень. Критичне мислення стає життєвою необхідністю в умовах інформаційного суспільства, сприяючи розвитку особистості та її саморозвитку [60].

Отже, реформування освіти є спробою критично оцінити існуючу ситуацію, визначити пріоритети державної політики в галузі освіти. Важливо уникати крайнощів у відмові від усього існуючого або порушенні віртуальних дій без конкретного наповнення. Ми зазвичай ставимося до процесу мислення, ніби це щось само собою зрозуміле та природне, подібно до дихання чи кліпання очима. Однак мало хто з нас використовує всі можливості, які закладені в цій унікальній людській здатності. Фактично, мислення можна і слід постійно вдосконалювати, тренувати так, як це роблять спортсмени чи музиканти. Людина єдиний вид, який

може мислити критично, і саме школа надає ідеальне середовище для його розвитку [58].

Мислення, визначене як міркування та зіставлення явищ об'єктивної дійсності з відповідними висновками, зазначає наявність розумових операцій, таких як аналіз, порівняння, синтез, абстрагування та інші [59].

Критичне мислення – це специфічний тип мислення, орієнтований на всебічний розгляд характеристик явищ реальності та їх оцінку з метою виявлення протиріч і позитивних аспектів [5].

Критичне мислення можна розглядати як процес вивчення ідей з різних точок зору, аналіз їх вмістовних зв'язків та порівняння з іншими концепціями. Воно представляє собою антипод догматичного мислення, піднімаючи особистість до рівня, де нею неможливо маніпулювати, і де людина вільно мислить, проводить порівняння та формує власні судження. Така особистість ставить перед собою та суспільством питання: «А можливо, все не так?», «Чи можна знайти інший підхід?». Розвиток навичок критичного мислення є невід'ємною умовою для суспільного прогресу. З цих тверджень випливає, що завданням сучасної школи є формування незалежних та вільних особистостей, здатних самостійно аналізувати події та явища, висловлювати свої власні думки і встояти за свою позицію [8].

Розрізняючи його від простого запам'ятовування чи розуміння складних ідей, можна визнати, що критичне мислення вимагає активного, аналітичного та критичного підходу до інформації.

Мислення є складним феноменом, що відбувається відповідно до певної логіки в проблемних ситуаціях. Серед розумових операцій, які входять в структуру мислення, можна виділити аналіз, порівняння, синтез, абстрагування, узагальнення, конкретизацію, класифікацію, систематизацію та інші [1].

Критичне мислення входить до загальної структури мислення у процесі пізнання і є вищим порядком мислення. Ця структура може бути подана наступним чином:

Загальне мислення.

Предметне мислення (історичне, математичне тощо).

Критичне мислення [14].

Кожен наступний рівень включає в себе попередній:

Загальне мислення − це загальний процес обробки інформації.

Предметне мислення − це обробка інформації з конкретного предмету за допомогою методів наукового дослідження, збагачений предметними та методологічними знаннями.

Критичне мислення − це процес контролю за перебігом загального та предметного мислення, їх вдосконалення.

Змістовний блок критичного мислення включає *дві частини:*

Загальнометодологічні принципи, такі як переконання у необхідності самокорекції методу дослідження, увага до процедур дослідження, врахування інших точок зору, готовність бути критичним та самокритичним [57].

Загальні стратегії, такі як розділення проблеми на частини, розв'язання більш простих проблем, використання смислових та графічних організаторів, аналіз засобів та цілей тощо.

Операційний блок критичного мислення включає процедури, такі як усвідомлення проблеми та діалектичний зв'язок між суперечностями, добір прийнятних та несуперечливих аргументів, знаходження контраргументів, оцінювання, спростовування, узагальнення, будування гіпотез, побудова висновків тощо [52].

Критично мислячі ті, хто має свідомі і фундаментальні переконання, здатні самостійно аналізувати інформацію, робити власний вибір і надійно обґрунтовувати свої погляди. Особливе значення надається моральній, гуманістичній, критичній оцінці ситуацій і власних дій. Характерні ознаки особистості, яка критично мислить:

− відкрита до думок інших, а саме – здатна уважно слухати інших, може робити оцінку різних шляхів вирішення проблем;

− компетентна – вона прагне обґрунтувати власну думку з поміччю достовірних фактів і знань у справі;

− інтелектуально активна – здатна проявляти інтелектуальну ініціативу в конфронтаційних випадках і переймається подіями;

− допитлива – вміє проникнути в суть інформації;

− має незалежне мислення – відсутній страх неприйняття групою, а також не здатна до некритичного наслідування думок інших осіб;

− уміє вести діалог – уважно ставиться до думок протилежних, вміє подавати об'єднуючі ідеї;

− проникліва – здатна проникати в суть проблеми, явища чи інформації, а також ніколи не роздрібнюється на деталі;

− самокритична – розуміє особливості власного мислення [16].

Мислення може бути творчим або критичним. Творче мислення спрямоване на створення нових ідей чи удосконалене рішення завдань, тоді як критичне мислення перевіряє запропоновані рішення для визначення їхньої придатності. Ефективне вирішення завдань вимагає використання обох видів мислення [46].

Слід відзначити, що науково-методична література та сучасна практика свідчать про відсутність комплексного дослідження методики формування критичного мислення учнів основної школи. Проблема розвитку цих навичок розглядається на рівні окремих методичних підходів, прийомів, стратегій та засобів.

На сьогодні завданням є обґрунтування психолого-педагогічних та науково-методичних засад для забезпечення розвитку критичного мислення учнів на рівні навчальних планів та програм. Також, необхідно відібрати ефективні підходи, методи та стратегії, а також розробити засоби діагностики цієї компетентності.

Поняття «критичне мислення» використовується в науковій та методичній літературі протягом більше як півстоліття. Це поняття має різноманітні визначення в залежності від спеціалізації фахівців [45].

У 1956 році американський психолог Б.Блум вперше ввів термін «критичне мислення» у контексті таксономії пізнавальних здібностей. За його концепцією, критичне мислення є мисленням вищого рівня та включає такі складові як

цілеспрямованість, глибина, послідовність, гнучкість, швидкість, стратегічність, самостійність тощо [3].

З точки зору психології, критичне мислення – це мислення, що виявляє цілеспрямованість, глибину, послідовність, гнучкість, швидкість, стратегічність та самостійність [11].

Філософ Дж.Дьюї вважав, що критичне мислення виникає у процесі розв'язання конкретних проблем і вимагає розглядання їх з різних точок зору та власного активного мислення.

З точки зору філософії, критичне мислення – це вміння логічно мислити, аргументувати, приймати обґрунтовані рішення та вести обгрунтовані дискусії.

Фундатор Інституту критичного мислення США, професор М.Ліпман, визначає критичне мислення як вміле відповідальне мислення, що дозволяє формулювати достовірні судження, самокоригується та враховує конкретний контекст [24].

М.Ліпман виділяє *6 ключових елементів критичного мислення*:

1) уміння мислити, яке передбачає оволодіння певними прийомами, що розвивають апарат операцій мислення;

2) формулювання самостійних суджень, яке передбачає вміння продуктивного порівняння різних суджень і визначення альтернатив;

3) відповідальність, яка передбачає вміння доводити за допомогою переконливих аргументів власні думки, які будуть предметом подальшого розгляду іншими;

4) самокорекція, яка передбачає використання людиною критичного мислення як методу, зверненого на її власні судження з метою їх виправлення чи покращення;

5) вибір критеріїв, які бере до уваги критично мисляча людина з метою їх детального аналізу чи критики;

6) увага та чуйність до контексту передбачає розуміння загальних критеріїв у зв’язку із контекстом їх використання та розробку інших альтернативних критеріїв, що відповідають конкретній ситуації [24].

Під критичним мисленням професор Пітер А. Фачоне розуміє «цілеспрямовану, саморегулюючу систему суджень, що застосовуються для інтерпретації, аналізу, оцінки й формулювання висновків, а також для пояснення доказових, концептуальних, методологічних, критеріологічних або контекстуальних розмірковувань, на яких сама система суджень заснована. Критичне мислення важливе як інструмент для дослідження. Це складний процес творчого переосмислення понять та інформації. Це активний процес пізнання, який відбувається одночасно на декількох рівнях. Адже знання, що їх засвоює критично мисляча людина, постійно диференціюються й систематизуються з точки зору ступеня їх істинності, вірогідності, достовірності» [54].

Критичне мислення ґрунтується на інформації, свідомому сприйнятті власної розумової діяльності та діяльності інших в інтелектуальному середовищі. Важливо відзначити, що рівень критичності не визначається лише обсягом знань, але також особистісними якостями, установками та переконаннями. Критична орієнтація особистості має бути спрямована, насамперед, на самоаналіз та оцінку власних можливостей, особистісних якостей, вчинків та поведінки [53].

У психолого-педагогічній літературі, що стосується розвитку особистості, виділяють такі характеристики критичного мислення.

Усвідомленість. Ця властивість є системотворчою, оскільки ключовою рисою критичного мислення є високий рівень усвідомленості власних розумових дій та уваги до них. Усвідомленість створює можливість для реалізації інших властивостей критичного мислення, які ґрунтуються на цьому принципі.

Усвідомленість робить особистість вільною, дозволяючи конструювати майбутнє в раціональній діяльності, яка будується на власному визначенні мети. Це початок мислення, цілеспрямованості, самостійності та творчості, коротко кажучи, свободи. Людина, яка усвідомлює свою ситуацію, має можливість визначити необхідність цілеспрямованої зміни обставин, власних методів дії, знань, умінь і навичок, а також своїх потреб і здібностей − перетворення самої себе. Усвідомленість призводить до рефлексивності, контрольованості та

самоорганізації. Таким чином, усвідомлення є фундаментом критичного мислення, воно дозволяє виявити зв'язки та основи знань, що є ключем до розуміння та аналізу оточуючого світу [46].

Самостійність. Спроможність особистості визначати нові завдання та розв'язувати їх без залучення допомоги інших людей є визначальною характеристикою самостійності. Як зазначив Дж.Дьюї, «свобода полягає не в безперервній та безперешкодній зовнішній діяльності, а в досягненні шляхом боротьби, особистого розмірковування та виходу із утруднень, що перешкоджають безпосередньому достатку та довільному успіху».

Самостійність виражається в здатності людини до здобуття нових знань, володіння новими методами в пізнавальній та практичній діяльності та їх використання для вирішення різноманітних життєвих проблем на основі вольових зусиль [45].

Рефлексивність. Рефлексія є формою теоретичної діяльності людини, спрямованою на осмислення власних дій та їх законів. Ця властивість є надзвичайно важливою для розвитку розумових здібностей, оскільки вона сприяє усвідомленню власних почуттів, думок та дій. Рефлексія є принципом людського мислення, який орієнтує на осмислення та усвідомлення власних форм та передумов.

Рефлексія означає спрямування свідомості на себе, розмірковування про власний психічний стан і вплив на себе. Це процес самопізнання, який розкриває внутрішню будову та специфіку світу людини. У контексті діяльнісного підходу рефлексія є системою орієнтування дій, що охоплює дві позиції: позицію виконавця дії та позицію спостерігача за собою з боку. Важливим аспектом рефлексивних дій є орієнтування суб'єкта у самому собі, враховуючи відношення до інших та ідеалу. Суб'єкт усвідомлює свою об'єктивно-предметну або внутрішньо конструйовану позицію стосовно певної дії чи вчинку та власні можливості та здібності.

Цілеспрямованість. Виникнення цілеспрямованості пов'язане з рефлексією. Здатність розглядати власну діяльність з боку дає можливість індивіду

виконувати цілеспрямовані дії. Це стає можливим тільки для тих, хто може відрізнити себе від власної діяльності і розглядати її як спрямований процес, який слідує за певною метою [43].

Цілеспрямованість тісно пов'язана з оцінкою. Оцінка виступає ключовим елементом критичного мислення, оскільки завжди базується на критеріях та передбачає порівняння реальності з певним ідеалом або стандартом для визначення ступеня відповідності. На основі цієї оцінки розробляється план (цілеспрямовані дії) для досягнення відповідності між цими двома аспектами.

Обґрунтованість. Рефлексія також породжує обґрунтованість, адже вона розглядає форми мислення та їх підстави, виявляє межі достовірності та застосування через критичний аналіз знань та методів пізнання.

Контрольованість. Як наслідок рефлексії виникає контрольованість мислення. Спрямованість уваги на процес розмірковування та його порівняння з цілями, цінностями та нормами є формою контролю [14].

Самоорганізованість. Контроль у свою чергу породжує самоорганізацію і самозміну. Рефлексія, що передбачає розгляд власної свідомості та вплив на себе, розвиває самоорганізованість.

Підсумовуючи, запропонуємо визначення ознак критичного мислення, яке подає професор американської літератури з Хоуп-коледжу (Холланд, США) Д. Клустер [17]. Це визначення складається з п'яти ключових пунктів.

1. *Самостійність.* Критичне мислення є процесом індивідуального мислення. Кожен учень формулює свої ідеї та оцінки незалежно від інших. Це вимагає від учнів свободи думати самостійно і розв'язувати складні завдання на основі власного розуміння.

2. *Пов'язаність зі знанням.* Критичне мислення базується на знаннях, використовуючи їх як відправний пункт для розвитку складних думок. Інформація є необхідним матеріалом для обробки та перетворення висновків, і вчитель разом із учнями розвиває шляхи від відомого до нового.

3. *Не тотожність з фактами.* Критичне мислення не зводиться до простого вивчення фактів. Це процес, що вимагає від учнів сприймати складні

концепції та розвивати різнобічне розуміння. Навчання критичного мислення розширює традиційний процес пізнання, забезпечуючи його індивідуалізацію та продуктивність.

4. *Критичне мислення вимагає переконливого аргументування.* Людина, що мислить критично, розробляє своє власне рішення проблеми та підтримує його обґрунтованими доводами. Вона розуміє, що існують інші можливі рішення, і прагне переконати, що її вибір є логічнішим і раціональнішим. Критично мисляча людина, маючи міцні аргументи, може вистояти навіть перед авторитетами, печатним словом, силою традиції та загальною думкою, і її практично неможливо маніпулювати. Такий обдуманий, зважений підхід до прийняття складних рішень щодо дій чи цінностей є основою більшості визначень критичного мислення. Зокрема, Роберт Енніс визначає його як «прийняття обдуманих рішень щодо того, як слід діяти та у що вірити».

5. Критичне мислення *є соціальним видом мислення*. Будь-яка думка перевіряється та вдосконалюється через обмін інформацією з іншими. Як відзначає філософ Х. Арендт, «досконаліть може бути досягнута лише у чиїсь присутності». Обговорюючи, сперечаючись, читаючи та обмінюючись думками з іншими, ми уточнюємо та розширюємо свою власну позицію. Таким чином, педагоги, які працюють в контексті критичного мислення, завжди прагнуть використовувати різні форми парної та групової роботи, включаючи дебати і дискусії, а також різні методи публікації письмових робіт учнів. І немає суперечності в тому, що перший пункт визначення критичного мислення стосується його незалежності, тоді як цей останній підкреслює соціальні аспекти критичного мислення.

Отже, аналіз психолого-педагогічних досліджень дозволяє визначити критичне мислення як вищий порядок мислення, що включає цілеспрямованість, обґрунтованість, рефлексивність, контрольованість, самоорганізованість і самостійність. Цей процес охоплює аналіз, синтез, обґрунтування та оцінку інформації; здатність розглядати ситуацію в комплексі, визначати причинно-наслідкові зв'язки і альтернативи; здібність генерувати або змінювати свою

позицію на підставі фактів та аргументів, а також правильне застосування отриманих результатів до розв'язання проблем і ухвалення обдуманих рішень – в тому, кому вірити та як вчинити в житті.

1.2. Особливості розвитку критичного мислення молодших школярів

Виникає питання про можливості розвитку критичного мислення в ранньому віці, зокрема учнів початкових класів. Певні вчені, включаючи С. Рубінштейна, Ж. Піаже, В. Штерна та інших, раніше висловлювали сумніви стосовно цього вікового періоду. Вони вбачали в початковій школі характеристики, такі як наслідувальність, обмежений самоконтроль, емоційність, образність мислення і т.д. [18].

Однак в сучасній психолого-педагогічній теорії поширилася ідея, що формування критичного мислення можливе вже на молодшому шкільному етапі. Д. Клустер, один із піонерів теорії критичного мислення, стверджує, що навіть у першокласників вже є достатньо життєвого досвіду і знань для цього. Він зауважує, що розумові здібності дітей можуть вдосконалюватися під час навчання, але вони вже мають можливість самостійно та критично мислити, навіть на такому ранньому етапі [17].

Погляди Д. Клустера щодо можливості розвитку критичного мислення в учнів початкових класів знаходять відображення в результататах наукових досліджень. Наприклад, О. В. Бєлкіна-Ковальчук в своїй дисертації обґрунтувала та експериментально підтвердила можливість формування критичного мислення у молодших школярів з урахуванням їхніх вікових особливостей [18].

молодший шкільний вік є найбільш сприятливим періодом для формування критичного мислення. Учні цього вікового діапазону відзначаються високим рівнем допитливості, яка взаємодіє з навчанням на основі критичного мислення, сприяючи розвитку цієї навички [12].

Характерною особливістю молодшого шкільного віку є значний інтерес до нових фактів і цікавих явищ, що посилюється інтересом до пізнання суті предметів і явищ, у встановленні причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей. Важливою перевагою цього періоду є відсутність стереотипів мислення, оскільки вони ще не сформувалися. У цьому контексті відбуваються якісні зміни у сприйнятті та пізнавальних процесах, що надає внутрішні умови для розвитку критичного мислення [12].

Психологічні дослідження свідчать про готовність шестирічних дітей переходити на новий рівень процесу сприймання та формування складних еталонів на основі взаємно підпорядкованих ознак. Це сприяє впізнаванню та категоризації об'єктів на основі не лише сенсорних, але й сутнісних характеристик. Важливою рисою є відсутність сформованих стереотипів та здатність дитини управляти своїм мисленням. До того ж, сучасні діти відрізняються якістю мотиваційної сфери, оскільки їх цікавить сенс власних вчинків та діяльності [12].

Підтримка зазначених вище наукових позицій відображена у Державному стандарті початкової освіти, де критичне та системне мислення визнані ключовими компетентностями для всіх учнів. Зважаючи на чутливість молодшого шкільного віку до розвитку критичного мислення, важливе методологічне забезпечення повинно включати наукові підходи, методологічні принципи, а також методи, техніки та стратегії.

Згідно з аналізом наукової літератури, існують різні наукові підходи до розвитку критичного мислення, серед яких виділяють особистісно орієнтоване навчання, розвивальне навчання, проблемне навчання, діяльнісний підхід та інтерактивне навчання. Ця різноманітність підходів відповідає сутнісним характеристикам критичного мислення.

Формування та розвиток критичного мислення у молодших школярів базується на наступних основних принципах:

1. Акцент на розумінні та трансформації інформації: освітній процес спрямований не лише на механічне запам'ятовування нових знань, але й на їх осмислення та перетворення. Учні активно залучаються до розуміння матеріалу.

2. Використання технологій активного навчання: розвиток критичного мислення в початковій школі неможливий без використання методів активного навчання. Діти здійснюють дослідження, пошукову діяльність та інтерпретацію інформації.

3. Орієнтація на формування критичного мислення: організація навчально-пізнавальної діяльності спрямована на розвиток критичного мислення. Учні вчаться ставити та розв'язувати питання, аргументувати свої гіпотези та твердження, аналізувати проблеми з різних позицій для глибокого розуміння сутності завдань [2].

Щодо принципів, важливо визнати базові принципи в системі, які природодоповненнями та розкривають відповідність розвитку критичного мислення науково визначеним закономірностям. Це має ґрунтуватися на визнанні аксіоматичного положення про синкретичну єдність біологічного, психічного і соціального аспектів в людині. Зокрема, американські нейропедагоги, ураховуючи нейрофізіологічні закономірності мозкової діяльності, визначили принципи навчання, дотримання яких є важливим для уникнення послаблення чи порушення природних механізмів діяльності мозку учнів [60].

Спираючись на науковий внесок С. Терна, визначимо основні принципи як вказано нижче:

− принцип паралельного процесора: людський мозок може виконувати кілька функцій одночасно, що вказує на необхідність різноманітної та об'ємної навчально-пізнавальної діяльності для учнів, враховуючи їхні індивідуальні особливості;

− принцип природної здатності до навчання: учіння є природним процесом для мозку, і педагогіка повинна створювати умови для задоволення цієї природної потреби через використання проблемних ситуацій та парадоксів;

− принцип опори на колишній досвід: розуміння нової ситуації виникає, коли мозок знаходить опору в колишніх знаннях і досвіді, підкреслюючи важливість актуалізації минулого досвіду;

− принцип встановлення закономірностей: мозок шукає сенс у світі через встановлення закономірностей, тому ефективне навчання вимагає розв'язання інтелектуальних завдань та пошуку сенсу;

− принцип емоцій як фактора продуктивної діяльності мозку: емоції, такі як здивування чи натхнення, є важливими «супутниками» інтелектуальної діяльності, підкреслюючи важливість сприятливої емоційної атмосфери під час навчання;

− принцип одночасності аналізу та синтезу інформації: мозок здатний одночасно аналізувати та синтезувати інформацію, що вказує на важливість використання різних методів та підходів до подачі матеріалу;

− принцип сприйняття інформації в умовах фокусованої уваги та периферійного сприйняття: використання особливостей периферійного сприймання може служити конструктивним чинником навчання;

− принцип одночасності процесів свідомості й підсвідомості: всебічний вплив на учня включає внутрішні та зовнішні чинники, підкреслюючи роль середовища та емоційного стану;

− принцип двох систем пам'яті: мозок користується візуально-просторовою та системою «зубріння,» що вказує на важливість візуалізації та зв'язку нової інформації з попереднім досвідом;

− принцип візуалізації: знання і уміння краще розуміються та запам'ятовуються, коли вони представлені в системі візуально-просторової пам'яті;

− принцип свободи творчості: розвиток мозку стимулюється умовами свободи творчості, що підкреслює важливість творчого навчання;

− принцип унікальності: кожний мозок є унікальним, і вчителю слід підтримувати індивідуальність навчально-пізнавальної діяльності кожного учня;

− ці принципи визначають основні аспекти розвитку критичного мислення в учнів, надаючи настанови для педагогічної діяльності в контексті взаємодії з мозковою діяльністю [49].

Щодо третього елементу методики розвитку критичного мислення, який включає методи, техніки та стратегії, важливо відзначити їх широке представлення в сучасних наукових, навчально-методичних і методичних публікаціях. Це різноманіття охоплює дискусійні та проєктні методи, а також стратегії, такі як «Кубування», «Метод прес», «Займи позицію» та інші. Важливо усвідомлювати, що використання будь-якого методу розвитку критичного мислення не є самоціллю, але є засобом досягнення освітніх цілей [50].

Метод − це інструмент для досягнення мети, і в освітньому процесі, заснованому на методології критичного мислення, акцент робиться на відповідності природній допитливості дитини та урахуванні особливостей сучасного покоління молодших школярів [26].

Освітній процес, спрямований на розвиток критичного мислення, відрізняється акцентом на знаннях, інтелектуальних здібностях, внутрішній мотивації, цінностях, наполегливості та самоконтролі. Це допомагає дитині свідомо задовольняти свої потреби та організовувати власну діяльність.

Умови, які сприяють еволюції розуму дитини від «некритичності» до «критичності», включають наступне:

− час: молодші школярі потребують достатнього часу для опрацювання значної кількості матеріалу;

− активна позиція учня: сприяє постійній праці, усвідомленому включенню в навчальний процес та цікавому пізнанню;

− спілкування: інструмент самовираження, який дозволяє обмінюватися думками з однолітками та вчителем;

− очікування ідей: знання, що від учнів очікують самостійні думки та нестандартні ідеї;

− відсутність страху помилки: школярі не повинні боятися помилок, оскільки це сповільнює творчу ініціативу;

− шанування думок інших: навчання сприймати різноманітні думки інших та бачити в них раціональне;

− повсякденність виховання культури мислення: залучення молодших школярів до постійного вдосконалення свого мислення;

− атмосфера довіри: де учні впевнені, що їхні думки зрозуміють та цінуватимуть;

Ці умови формують контекст, сприятливий для еволюції критичного мислення молодших школярів, сприяючи їхньому активному і самостійному розвитку [19].

Розвиток критичного мислення у молодших школярів представляє собою складний та важливий процес, який базується на специфічних особливостях їхнього когнітивного та емоційного розвитку. Наукові дослідження в галузі психології та педагогіки виявляють кілька ключових особливостей цього процесу:

1. Молодші школярі відрізняються високим рівнем допитливості та цікавості до оточуючого світу. Їхні природні прагнення досліджувати нові явища і здобувати знання створюють підґрунтя для розвитку критичного мислення.

2. В молодшому віці діти ще не сформували жорстких стереотипів мислення, що дозволяє їм бути гнучкими та відкритими до різноманітних ідей та поглядів.

3. Процес розвитку критичного мислення у молодших школярів включає в себе розвиток сенсорно-моторних навичок. Здатність сприймати, аналізувати та реагувати на навколишнє середовище є важливою складовою формування критичного мислення.

4. Діти в цьому віці здатні сприймати основні сутності понять та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, що сприяє їхньому розвитку в напрямку критичного мислення.

5. Молодші школярі вивчають світ через взаємодію з різними джерелами інформації, що дозволяє їм розвивати вміння критично аналізувати та оцінювати інформацію.

6. За допомогою педагогічного впливу можна сприяти формуванню у дітей умінь думати системно, розглядати питання з різних точок зору та враховувати різноманітні аспекти проблем [45].

Розуміння та врахування цих особливостей допомагає створювати ефективні методи та стратегії для розвитку критичного мислення в молодших школярів.

1.3. Розвиток критичного мислення в учнів початкових класів на уроках української мови та літературного читання

Мета вивчення української мови в початковій школі передбачає формування учнівської комунікативної компетентності через розвиток всіх видів мовленнєвої діяльності. Навчальний предмет «Літературне читання» спрямований на формування читацької компетентності молодших школярів, що є складовою комунікативної та пізнавальної компетентностей [45].

Успішність цього процесу залежить від використання сучасних педагогічних технологій, які активізують учнів та сприяють їх творчому пізнанню. Однією з таких технологій є розвиток критичного мислення, яке формується під час опрацювання інформації, розв'язання завдань та оцінки ситуацій [58].

Коли вчитель вирішує використовувати методи формування та розвитку критичного мислення, важливо розуміти, що навчання учнів мислити критично відразу з першого уроку є фактично неможливим завданням. Процес формування критичного мислення відбувається поступово і є результатом систематичної роботи вчителя та учня, заняття за заняттям, рік за роком. Хоча не існує чіткого алгоритму для вчителя щодо формування критичного мислення, можна виділити *ключові організаційні та дидактичні умови*, які сприяють стимулюванню і підтримці вчителя та учнів у цьому процесі:

1. Час. Учні повинні мати достатньо часу для збору інформації, обробки її та вибору оптимального способу презентації свого рішення. Робота над

критичним мисленням може відбуватися не лише під час уроку, але і до та після нього.

2. Очікування ідей. Учні повинні розуміти, що вони мають висловлювати свої думки та ідеї у будь-якій формі, і що різноманітність ідей є вітаємою.

3. Спілкування. Учні повинні мати можливість обмінюватися думками, що допомагає їм усвідомлювати свою важливість у розв'язанні проблем.

4. Цінування думок інших. Учні повинні вміти слухати та цінувати думки інших, розуміючи, що обговорення різних точок зору сприяє знаходженню оптимального рішення.

5. Віра в сили учнів. Учні повинні відчувати, що їхні думки важливі, і що вони можуть внести свій внесок у розв'язання проблеми. Учитель повинен створити середовище без глузувань і насмішок.

6. Активна позиція. Учні повинні приймати активну позицію у навчанні, відчувати задоволення від здобуття знань. Це стимулює їх до роботи на складнішому рівні та розвиває їхню здатність мислити нестандартно та критично під час дискусій [39].

З метою створення сприятливого психологічного клімату в класі, де учні відчувають себе комфортно та безпечно, вчитель може використовувати різноманітні стратегії:

- Заохочувати учнів за значущі досягнення в навчанні та поза шкільним середовищем;
- Реагувати спокійно на помилки чи неповні відповіді, що є важливим для формування почуття захищеності серед учнів;
- Акцентувати увагу на позитивних аспектах та правильних рішеннях;
- Повторювати питання, перефразовувати їх для кращого розуміння учнями;
- Визнавати індивідуальні можливості кожного учня, враховуючи їхній унікальний досвід, інтереси, рівень знань та сприйняття світу;
- Проявляти повагу до думок учнів;
- Сприяти взаємодопомозі та підтримці серед учнів;

− Застосовувати активне слухання, підтримуючи зоровий контакт, активний рух по класу та вислуховуючи думки кожного учня з уважністю й посмішкою [43].

Для того щоб учні навчились мислити критично, учителю треба розвивати у них низку важливих особистісних якостей, серед яких Д. Халперн виділяє [56]:

1. Готовність до планування. Планування – перший і дуже важливий крок до критичного мислення. Оскільки думки часто виникають хаотично, важливо упорядкувати їх, вирішити, у якій послідовності їх викласти. Упорядкованість думки – ознака впевненості.

2. Гнучкість. Критична позиція передбачає готовність розглядати нові варіанти, прагнення зробити щось по-іншому, змінювати свою точку зору, готовність мислити по-новому, переглядати очевидне і не відступатися від завдання, поки воно не буде розв'язане.Якщо учень не готовий сприймати ідеї інших, він ніколи сам не зможе стати генератором ідей. Гнучкість дозволяє почекати з винесенням судження, поки учень не буде мати різноманітну інформацію.

3. Наполегливість. Мислення – це напружена праця, що вимагає від людини терпіння та наполегливості. Часто, зіштовхуючись з важкою задачею, учні вирішують відкласти її розв'язання на невизначений час. Учителю слід виробляти наполегливість у напруженні розумових сил, тоді учні обов'язково досягнуть значно кращих результатів навчання.

4. Готовність виправляти свої помилки. Всі ми час від часу помиляємося. Люди, які думають, замість того щоб спробувати виправдати свої помилки, вміють їх визнавати і тим самим вчаться на них. Такі люди можуть визнати свої дії неефективними і відкинути їх, вибираючи нові й вдосконалюючи своє мислення. Помилки мають стати поштовхом для продовження навчання.

5. Усвідомлення. Люди, які мислять критично, розвивають звичку до самоусвідомлення власного розумового процесу. Це дуже важлива якість, що передбачає уміння спостерігати за собою, відслідковувати перебіг міркувань.

6. Пошук компромісних рішень. Людина, яка мислить критично, володіє добре розвиненими комунікативними навичками, а також вмінням знаходити рішення, що були б сприйняті та могли б задовольнити більшість. Без цього навіть найсвітліші голови не зможуть втілити свої думки у конкретні справи.

Урок української мови, спрямований на розвиток критичного мислення, має мати певну *структуру:*

1. Розминка. Замінює організаційний момент уроку і має на меті створення сприятливого психологічного клімату. Цей етап активізує емоційну та розумову діяльність учнів, сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, підвищує авторитет вчителя та розвантажує учнів.

2. Обґрунтування навчання. Має на меті постановку мети уроку та розвиток внутрішньої мотивації до вивчення конкретної теми. Акцентує увагу на практичній значимості матеріалу та чітко визначає очікування від учнів.

3. Актуалізація. Спрямована на актуалізацію та узагальнення знань учнів з даної теми. Сприяє зацікавленості учнів, мотивує до активної роботи та допомагає створити стійкий інтерес до теми уроку.

4. Усвідомлення змісту. На цьому етапі учні отримують нову інформацію, осмислюють її, співвідносять з уже наявними знаннями. Учитель має найменший вплив, а учні аналізують інформацію та визначають власне розуміння.

5. Рефлексія. Цей етап включає цілісне осмислення та узагальнення отриманої інформації, присвоєння нового знання учнем, формування його власного ставлення до досліджуваного матеріалу. Рефлексія важлива для закріплення та корекції засвоєного, а також для визначення плану подальших дій.

Кожен етап має свою актуальність та сприяє певним аспектам навчання, зокрема розвитку критичного мислення учнів [46].

Методи та прийоми для розвитку критичного мислення на уроках української мови:

1. Стратегія «Асоціативний кущ»:

- Записати на дошці ключове слово чи фразу у центрі.
- Записувати асоціації, які приходять на думку.

– Позначати знаками питання ті частини, де є невпевненість.

– Фіксувати всі ідеї, які з'являються протягом визначеного часу.

2. Стратегія «Сенкан»:

– Необхідно скласти білий вірш із 5 рядків, синтезуючи інформацію:

1. Тема (іменник)

2. Опис (прикметник)

3. Дія (дієслово)

4. Ставлення (фраза, почуття)

5. Перефразування сутності (синонім, узагальнення, підсумок).

3. Стратегія «Кубування»:

– Застосовується куб для полегшення розгляду різних сторін теми.

– Використовується для вираження власних думок з пропонованої теми.

– Допомагає учням визначити вже відому інформацію та нові аспекти для вивчення [37].

4. Стратегія «Дискусія»:

– Ефективний метод формування критичного мислення через різні види дискусій та дебатів.

– Допомагає розвивати аналітичні та комунікативні навички.

– Етапи дискусії включають оголошення проблемного питання, обговорення позицій, аналіз аргументів та підсумкову дискусію.

5. Стратегія «Дебати»:

– Учні обирають певну позицію («За» чи «Проти») та аргументують свою думку.

– Сприяє розвитку критичного мислення, аналізу та переконливості в висловлюваннях.

– Завдання може включати дослідження та використання доказів для підтримки позиції.

6. Стратегія «Кероване читання з передбаченням»:

– Перед читанням ставляться питання, які дозволяють робити припущення про зміст тексту [41].

– Текст розподіляється на частини, читаються зупинками на цікавих місцях.

– Після кожної частини учням ставляться запитання, і пропонується зробити передбачення стосовно подальшого розвитку подій.

– Аналіз передбачень після кожної частини.

7. Стратегія «Метод прес»:

– Висловлення власної думки, пояснення причин, наведення прикладів та узагальнення висновків.

– Відпрацювання кожного з етапів методу прес на будь-якому етапі уроку.

8. Стратегія «Порушена послідовність»:

– Учні отримують речення з тексту в порушеній послідовності.

– У групах пропонується відновити правильний порядок.

– Читання тексту та обговорення результатів.

9. Стратегія «Взаємні запитання»:

– Текст поділяється на логічні частини.

– Учні читають за частинами, ставлять одне одному питання.

– Запитання можуть бути взяті як із самого тексту, так і створені самостійно.

10. Стратегія «Джигсоу-1» (Мозаїка):

– Учні об’єднуються у групи та отримують різні частини тексту.

– Кожна група вивчає свою частину та готується донести інформацію до інших.

– Обговорення та перевірка засвоєння тексту в цілому.

11. Стратегія «Письмо в малюнках»:

– Вираження вражень та відношення до матеріалу за допомогою малюнків.

– Сприяє розвитку творчих та виразних навичок, а також допомагає учням конкретизувати свої думки через малюнок.

12. Стратегія «Доповідач-респондент»:

– Читання тексту та його запам'ятовування.

– Два учні виходять до дошки: один переказує зміст, інший використовує рухи та міміку для показу та доповнення [40].

– Узагальнення та доповнення розповіді після кожної частини тексту.

Використовуючи зазначені стратегії на уроках української мови, можна створити умови для повноцінного розвитку особистості та формування творчого критичного мислення.

Освітні навички, які розвиває критичне мислення:

− «використовувати такі мисленнєві операції як аналіз, синтез, оцінювання в роботі з різними джерелами інформації;

− ефективно здійснювати пошук інформації, використовуючи різні джерела, структурувати, систематизувати та критично оцінювати її;

− ставити запитання різних типів і відповідати на них, виходячи з особливостей джерела інформації або ситуації;

− відрізняти факти від думок, виявляти спрямованість і необ'єктивність інформації;

− знаходити, розуміти і оцінювати аргументи в текстах і висловлюваннях інших людей;

− будувати власні аргументи й оцінювати їх, використовувати контраргументи і спростування;

− конструювати тексти різних видів в усній та письмовій формах;

− брати участь у дискусіях та дебатах, ефективно відстоюючи свою позицію;

− брати на себе відповідальність;

− будувати конструктивні взаємостосунки з іншими людьми;

− приймати обґрунтовані, виважені рішення, а значить бути успішним» [29, с.6].

Уроки рідної мови повинні стати справжньою «педагогічною майстернею», де слово оживає всіма своїми барвами і відтінками в серці кожної дитини. Діти повинні сприймати кожен вислів не лише розумом, але й серцем, прагнучи відчути живу картину, уловити звуки та спробувати передати передані почуття словами [32].

Сучасні програми з української мови та читання для початкової школи орієнтовані на розвиток навичок вдумливого читання, вміння коректно

обговорювати прочитане, письмового висловлювання в різних жанрах, а також розвиток учнівської здатності точно висловлювати свої думки. Ці навички спрямовані на формування якостей зацікавленого учня та активного громадянина [36].

У педагогічній практиці використовується підхід, який акцентує увагу на творчій роботі учнів як унікальному засобі навчання. Цей підхід базується на переконанні, що творча діяльність учнів є ефективним способом навчання та мовленнєвого розвитку. Використання інноваційних методів і технологій, орієнтованих на учнів, сприяє залученню дітей до різних видів мовленнєвої діяльності, зокрема, письмових завдань, які виявляються особливо ефективними.

Вчителі, керуючись таким підходом, проводять учнів через різноманітні завдання з української мови та читання з метою залучення до обговорення та зацікавлення різнобічними темами. Спрямованість полягає в тому, щоб побудувати зв'язок із прочитаним текстом, упроваджуючи його у діалог з іншими текстами різних жанрів чи з контекстом інших дисциплін і використовуючи різні мовні стратегії [35].

Вчитель може пропонувати учням різні види письмових висловлювань, таких як вірші, прозові замальовки, колективне створення коротких п'єс чи опис об'єктів навколишнього світу з використанням методик спостереження, опису або аналізу. Форма творів або коротких вправ може відрізнятися залежно від мети, яку визначає педагог. Основна ідея полягає в тому, що, коли учні пишуть про прочитаний текст, вони краще його розуміють. Можна використовувати різні стратегії у такій послідовності, щоб кожен учень знайшов свій спосіб розуміння тексту та розвивав навички аналізу [21].

Ще однією важливою та традиційною формою роботи над літературним твором є використання читацьких щоденників. Це завдання сприяє розвитку мислення та глибокому розумінню тексту, а також надає учням можливість обговорювати письмову роботу, висловлюючи різні погляди та отримуючи різноманітні відгуки відчитачів, таких як вчителі, однокласники та інші.

Існують різні підходи до ведення читацьких щоденників, включаючи розділення сторінок зошита на кілька частин для запису основної інформації про автора, назву твору, головну думку, персонажів та враження від читання. Мета полягає в тому, щоб учні навчилися свідомо читати літературні тексти, розуміти події, образи та ідеї автора [48].

Читацькі щоденники сприяють розвитку в учнів вміння діалогувати з собою, обмінюватися думками та приходити до нових висновків чи питань. Також вони дають можливість дітям взаємодіяти з однокласниками, обговорюючи те, що вони помітили у тексті та як це впливає на їх розуміння [27].

Важливою є і практика написання творів вражень від прочитаного художнього твору з різних точок зору, включаючи учнів, батьків, бабусь, дідусів чи шкільних товаришів. Це сприяє розширенню життєвого досвіду учня, збагачуючи його власні враження думками та емоціями інших читачів. Учні розвивають навички письмового вираження з різних позицій, що вимагають використання різних стратегій мислення та висловлення власних думок [31].

Ще однією формою творчої роботи є пролонгована творча діяльність, під час якої діти створюють низку коротких тематичних вільних творів. Вони можуть вибрати будь-яку форму подачі матеріалу, наприклад, написати діалог між двома персонажами, листа до автора або змінити аудиторію, для якої вони пишуть творчу роботу. Спочатку діти вільно розкривають задану тему, використовуючи різні стратегії мислення, а потім вдосконалюють текст. Це допомагає їм розширювати та поглиблювати свої знання, що є ефективним засобом глибокого вивчення предметів мовно-літературної освіти. Використання письмових завдань та навчання дітей повертатися до написаного мислення сприяє більш продуктивному процесу навчання [27].

Групове навчання та «розігрування» тексту є ще одним важливим етапом у розвитку критичного мислення молодших школярів. Під час цих технологій учні спільно працюють над прочитаним текстом, застосовуючи різні творчі прийоми, такі як інсценування, перетворення тексту на діалог чи п'єсу, готування усного виступу з викладом своїх думок і т.д. Відтворення або «розігрування» тексту

передбачає його активне висловлення, що є захоплюючою та результативною стратегією розуміння текстів.

Групове навчання є високоефективним методом для культивування культури читання та розвитку критичного мислення. Учні, працюючи в невеликих групах, вступають в плідний діалог один з одним та навчаються брати відповідальність за свої висловлювання. Ця форма діяльності сприяє активізації навіть тих учнів, які можуть бути пасивними під час фронтальної роботи з класом і рідко висловлюють свої думки чи інтерпретації [29].

Групові методи навчання сприяють розвитку відповідальності за власні ідеї, сприяючи спільній роботі та навчанню. Колективна діяльність підтримує авторитет учнів як активних учасників навчання та знавців знань. Учні навчаються довіряти один одному, а не тільки авторитету вчителя чи іншого дорослого.

Після виконання різноманітних завдань за прочитаним текстом учитель сприяє обговоренню, використовуючи письмові роботи учнів та результати їхньої спільної діяльності. Під час цих обговорень всі учні беруть активну участь, щоб обмінятися думками та усвідомити, як спільні зусилля допомагають їм розкрити та тлумачити ідеї, виражені в тексті [7].

Однією з ключових складових технологій розвитку критичного мислення молодших школярів є формування навичок аналізу ходу власного навчання та особливостей мислення. Учні, які володіють такими навичками, більш ефективно контролюють свій навчальний процес, точно висловлюють свої думки та демонструють наполегливість у вирішенні завдань.

Використання метакогнітивного мислення, визначеного як «письмо як процес,» сприяє самостійному відстеженню учнями важливих відкриттів під час навчання. Вони фіксують свої спостереження та роздуми письмово, що дозволяє їм аналізувати труднощі в засвоєнні матеріалу, відновлювати хід власного мислення та коригувати свої думки [32].

Переказ почутого, в якості відгуку на роботу товариша, та вивчення основ написання есе сприяють розвитку креативності та умінню розглядати ідеї з

різних точок зору. Це допомагає уникнути плагіату в учнівських роботах та вчить їх досліджувати, розмірковувати та розуміти інші підходи до обговорюваного матеріалу [36].

Метакогнітивний підхід спонукає учнів рефлексувати не тільки над власним мисленням та творчою роботою, але й над процесом їх реалізації. Запитання про хід виконання завдання, оцінку власної роботи та подальші кроки сприяють виробленню навичок самооцінки та удосконаленню навчальної діяльності. Ці навички стають основою для успішної роботи в старших класах та розвитку ефективного взаємодії з однокласниками.

Вкрай важливим є інтегрований підхід до навчання в НУШ, який дозволяє учням освоїти сучасний стиль мислення ще на етапі початкової навчальної діяльності. Самостійно переживаючи цей підхід, вони усвідомлюють значення міждисциплінарного навчання та мислення, розуміють, що питання чи ідеї повинні досліджуватися в контексті різних дисциплін. Це сприяє глибшому та проблемно-орієнтованому засвоєнню знань [33].

Сучасний підручник з української мови та читання для початкової школи повинен включати тексти, образотворчі елементи літератури та поетики, культурології, соціології, музики, візуальних мистецтв, архітектури, історії, релігії, природничих наук та інших галузей. Учні також беруть участь у позаурочних заходах, таких як концерти, фільми, екскурсії до музеїв тощо. Це дозволяє їм усвідомити, що розвиток розуму та мислення не обмежується стінами класу [47].

Після опанування глибокого аналізу прочитаного учні розпочинають виявляти цікаві ідеї та покращують свої навички письма. Їхнє ставлення до ідей стає більш уважним, оскільки тепер вони стають авторами власних думок. Підсумкові твори-дослідження та самоаналізи часто стають важливими етапами у навчанні молодших школярів, а вони повертаються до цих робіт як до вихідної точки для розвитку своїх інтелектуальних інтересів [28].

Критичне мислення, спрямоване на творчу мовленнєву діяльність, відрізняється від репродуктивного мислення, що базується на жорстких

алгоритмах та стереотипах. Важливим елементом розвитку самостійності у навчанні є творчість дитини, яка виявляється не лише способом пізнання дійсності, але й самовираженням особистості через різні форми творчого висловлення, такі як складання казок, віршів, розповідей та створення власних творів [47].

Для того щоб зацікавити учнів у роботі на уроці, важливо досягти гармонії між мотивацією, змістом та розвивальними аспектами. Зміст має привертати дітей нестандартністю, сприяти їх розвитку і навчанню. Дитина повинна розуміти, наскільки важливий є навчальний матеріал. Життя, як невичерпне джерело для навчання, може стати невичерпним джерелом ідей для уроків. Запровадження цих стратегій на уроках допомагає дітям створювати, хвилюватися, фантазувати та активно виражати свої думки, що сприяє їхньому повноцінному розвитку [16].

Багато цікавих вправ спрямовані на розвиток мови та збагачення словникового запасу учнів. Звертання постійної уваги на цей вид роботи обов'язково принесе позитивні результати, хоча не відразу, а з плином часу мова учнів стає більш багатою та емоційно насиченою, а вони стають сміливіше висловлювати свої думки та почуття.

Вже в першому класі дітям доступна цікава гра в слова, де вони вчаться добирати рими, ознайомлюються зі синонімами та антонімами. Під час ознайомлення з ліричним жанром можна використовувати різноманітні прийоми, які сприяють розвитку навичок слухання та усного мовлення, а також допомагають формувати уявлення про віршовану форму, таку як рима, та систематизувати читацький кругозір [29].

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку спеціальних здібностей. У дітей цього віку притаманна конкретність, образність мислення, емоційне сприйняття дійсності та активне ставлення до неї. Вони виявляють високий рівень творчих здібностей через фантазію, яка проявляється в словотворчості, такій як складання казок, віршів, загадок, або просто розповіді про власні пригоди. Образне мислення, відсутність стереотипів, естетичне

сприйняття світу та готовність до дій − це характерні риси учнів початкових класів.

Висновки до першого розділу

Аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить про те, що критичне мислення у молодших школярів представляє собою вищий порядок мислення з комплексом ключових характеристик, таких як цілеспрямованість, обґрунтованість, рефлексивність, контрольованість, самоорганізованість і самостійність. Цей процес включає аналіз, синтез, обґрунтування, оцінку інформації та здатність до рефлексії.

Особливості розвитку критичного мислення у молодших школярів, такі як їхня допитливість, гнучкість мислення, розвиток сенсорно-моторних навичок, сприйняття сутності понять, взаємодія з різними джерелами інформації, а також здатність до системного мислення, формують підґрунтя для ефективного впливу педагогічного процесу на розвиток цієї важливої навички. Зазначені особливості створюють унікальний контекст, в якому можна сприяти не лише формуванню критичного мислення, але й виявляти та розвивати потенціал молодших школярів у різних аспектах їхнього пізнавального розвитку.

На основі наукових досліджень та методологічної літератури визначено ряд стратегій, підходів та методів для розвитку критичного мислення у молодших школярів, заснованих на мовному матеріалі. Серед них виявлені стратегії, такі як «Асоціативний кущ», «Сенкан», «Кубування», «Дискусія», «Дебати», «Кероване читання з передбаченням», «Метод прес», «Порушена послідовність», «Взаємні запитання», «Джигсоу-1» (Мозаїка), «Письмо в малюнках», «Доповідач-респондент». Ці методи спрямовані на стимулювання аналітичного та рефлексивного мислення учнів, розвиток їхніх навичок аналізу, синтезу та висловлювання власних думок. Групове навчання та використання читацьких щоденників, а також практика написання творів вражень допомагають впроваджувати інтегрований підхід до розвитку критичного мислення в контексті Нової української школи.

РОЗДІЛ 2.
ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

2.1. Педагогічний аналіз рівнів критичного мислення молодших школярів

З метою підтвердження розглянутих у першому розділі теоретичних положень щодо проблеми розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках мовно-літературної освітньої галузі, було проведено експериментальну роботу.

Мета констатувального етапу експерименту: виявлення рівня розвитку критичного мислення молодших школярів.

Завдання констатувального етапу експерименту:

1) виокремлення та обґрунтування критеріїв, показників та рівнів розвитку критичного мислення молодших школярів;

2) проведення комплексної діагностики з метою виявлення рівнів розвитку критичного мислення молодших школярів;

3) порівняння діагностичних даних щодо рівнів розвитку критичного мислення молодших школярів, поділ дітей на контрольну та експериментальну групи.

Експериментальна робота проводилась в три етапи, кожному з яких вирішувалися певні завдання. Характеристика етапів представлена таблиці 2.1.

Експериментальна робота проводилася у других класах на базі Гімназії в с.Михайлевичі Рудківської міської ради Самбірського району Львівської області.

Таблиця 2.1

Етапи дослідницької роботи

Назва етапу	Завдання	Результати
І. Констатувальний етап	1. Визначення контрольної та експериментальної груп. 2. Визначення вихідного рівня сформованості критичного мислення молодших школярів. 3. Визначення умов, що варіюються і не варіюються.	1. Обрані контрольна та експериментальна групи. 2. Проведено діагностику та визначено вихідний рівень сформованості критичного мислення молодших школярів. 3. Виділено умови, що варіюються і не варіюються.
ІІ. Формувальний етап	1. Апробація програми, спрямованої на формування, розвиток критичного мислення молодших школярів на уроках мовно-літературної освітньої галузі.	1. Створено та апробовано програму, спрямовану на формування, розвиток критичного мислення молодших школярів на уроках мовно-літературної освітньої галузі.
ІІІ. Контрольний етап	1. Проведення підсумкової діагностики. 2. Аналіз одержаних результатів. 3. Оцінка ефективності розробленої програми. 4. Формулювання висновків дослідницької роботи з урахуванням отриманих даних.	1. Проведено повторну діагностику рівня сформованості критичного мислення. 2. Проведено аналіз отриманих результатів. 3. Встановлено ефективність розробленої програми. 4. Сформульовано висновки дослідницької роботи на основі отриманих даних.

У дослідженні взяли участь 48 учнів другого класу, розділених на експериментальну та контрольну групи по 24 діти в кожній. Рівень знань обох груп був приблизно однаковий. Для проведення дослідження був підготовлений комплект контрольних зрізів, що дозволяє виміряти рівень сформованості критичного мислення молодших школярів.

Враховуючи термін «критичне мислення», означаючи вид інтелектуальної діяльності з високим рівнем сприйняття, розуміння та об'єктивності підходу до інформації, ми визначили критерії для виявлення рівнів розвитку критичного мислення у молодших школярів (див. таблицю 2.2).

Таблиця 2.2

Критерії та показники розвитку критичного мислення молодших школярів

Критерії	Показники	Методики
Здатність до порівняння	Переважна більшість навичок порівняльно-порівняльного аналізу. Вміння оцінювати.	Методика «Прості аналогії» (Додаток Б)
Здатність до логічного судження	Усвідомленість мисленнєвої діяльності. Здатність виправляти помилки.	Методика «Нісенітниці» (Додаток А)
Здатність до прогнозування	Ясність викладу. Вміння аргументувати. Готовність до планування.	Робота з ілюстраціями

На підставі критеріїв було виділено три рівні розвитку критичного мислення молодших школярів (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Рівні розвитку критичного мислення молодших школярів

Рівень	Прояви рівня
Критичності, що зароджується (низький)	Обрані критерії включають у себе слабкість у вираженні оцінок, недостатню здатність обґрунтовувати власну точку зору, низький рівень розвиненості мислительних навичок (аналіз, синтез, порівняння і т. д.), перевагу слабких аспектів порівняльного аналізу, труднощі у виділенні очевидних помилок і протирічь, які в основному мають характер абсурду.
Критичності, що прояснюється (Середній)	Організація та цілеспрямованість на невисокому рівні, обмежений досвід доведення та спростування, відсутність активної позиції та здатність чітко виявляти протиріччя (помилки).
Позитивна критичність (високий)	Можливість визначати та пояснювати причини та джерела виявлених помилок, а також надавати пропозиції щодо їх усунення. Стійкі вміння та навички базових когнітивних операцій, логічне обґрунтування власної оцінки та самооцінки.

З метою практичного обґрунтування висновків, отриманих у процесі теоретичного вивчення проблеми розвитку критичного мислення молодших школярів, було проведено педагогічне дослідження.

Вибір конкретних методик для оцінювання рівня розвитку окремих якостей здійснено враховуючи декілька критеріїв. Завдання повинні враховувати вікові особливості учнів, а комплекс діагностичних завдань має наочно демонструвати рівень розвитку властивостей критичного мислення.

Для визначення початкового рівня розвитку критичного мислення молодших школярів на етапі констатування була проведена діагностика в експериментальній та контрольній групах. Оцінювання рівнів розвитку критичного мислення визначалося за сумою балів за результатами трьох методик:

- 80-100 балів відповідає високому рівню розвитку критичного мислення;
- 60-79 балів відповідає середньому рівню розвитку критичного мислення;
- 59 балів і менше вказує на низький рівень розвитку критичного мислення.

Під час визначення актуального рівня розвитку *критерію «здатність до порівняння»* учням пропонувалися завдання, які дозволяли виявляти та виправляти неточності. Після аналізу відповідей школярів було встановлено, що лише 5 осіб на високому рівні знаходять та виправляють повністю помилки у послідовності подій у тексті.

Більшість дітей, а саме 45%, мають середні показники, що вказує на їхню здатність встановлювати основні елементи сюжетної лінії твору. Однак при цьому вони можуть допускати помилки у послідовності подій. Низький рівень розвитку цих навичок продемонстрували 35% учнів, що свідчить про те, що ця група школярів лише частково розуміє помилки у послідовності подій та може невірно ідентифікувати відсутні компоненти тексту (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Рівень розвитку критичного мислення молодших школярів за критерієм «здатність до порівняння» на констатувальному етапі експерименту

Рівень	ЕГ	КГ
Високий	5 (22%)	6 (26%)
Середній	10 (43%)	12(52%)
Низький	8 (35%)	5(22%)

Під час оцінки критерію «здатність до логічного судження» критичного мислення учням пропонувалося визначити логічні зв'язки та відносини між поняттями.

З аналізу таблиці 2.5 випливає, що в експериментальному класі 70% учнів демонструють низький рівень розвитку цього критерію, 14% мають середній рівень, а 17% – високий. У контрольній групі 58% учнів мають низький рівень розвитку «здатності до логічного судження», 21% − середній рівень, і також 21% показують високий рівень розвитку цієї якості.

Таблиця 2.5

Рівень розвитку критичного мислення молодших школярів за критерієм «здатність до логічного судження» на констатувальному етапі експерименту

Рівень	ЕГ	КГ
Високий	4 (17%)	6 (26%)
Середній	3 (14%)	5 (22%)
Низький	16(69%)	12(52%)

Під час оцінки якості «здатність до прогнозування» виявлено, що на високому рівні цієї якості перебуває 25% молодших школярів у експериментальній групі та 30% у контрольній групі. Середній рівень характеризується такими показниками: 45% молодших школярів у експериментальній групі та 38% у контрольній групі. На низькому рівні цієї якості знаходяться 30% опитаних у експериментальній групі та 32% у контрольній групі (див. таблиця 2.6).

Таблиця 2.6

Рівень розвитку критичного мислення молодших школярів за критерієм «здатність до прогнозування» на констатувальному етапі експерименту

Рівень	ЕГ	КГ
Високий	6 (26%)	5 (22%)
Середній	10 (43%)	8 (35%)
Низький	7 (31%)	10 (43%)

Загальні статистичні результати дослідження розвитку критичного мислення молодших школярів на констатувальному етапі експерименту такі:

Таблиця 2.7

Рівень розвитку критичного мислення молодших школярів на констатувальному етапі експерименту

Рівень	Високий			Середній			Низький		
	К1	К2	К3	К1	К2	К3	К1	К2	К3
КГ	6 (26%)	6 (26%)	5 (22%)	12 (52%)	5 (22%)	8 (35%)	5 (22%)	12 (52%)	7 (31%)
ЕГ	5 (22%)	4 (17%)	6 (26%)	10 (43%)	3 (14%)	10 (43%)	8 (35%)	16 (69%)	10 (43%)
Заг. КГ	25%			36%			35%		
Заг. ЕГ	22%			33%			49%		

*К1 − здатність до порівняння; К2 − здатність до логічного судження; К3 − здатність до прогнозування

Загальні результати з урахуванням всіх критеріїв критичного мислення представлені рис.1.

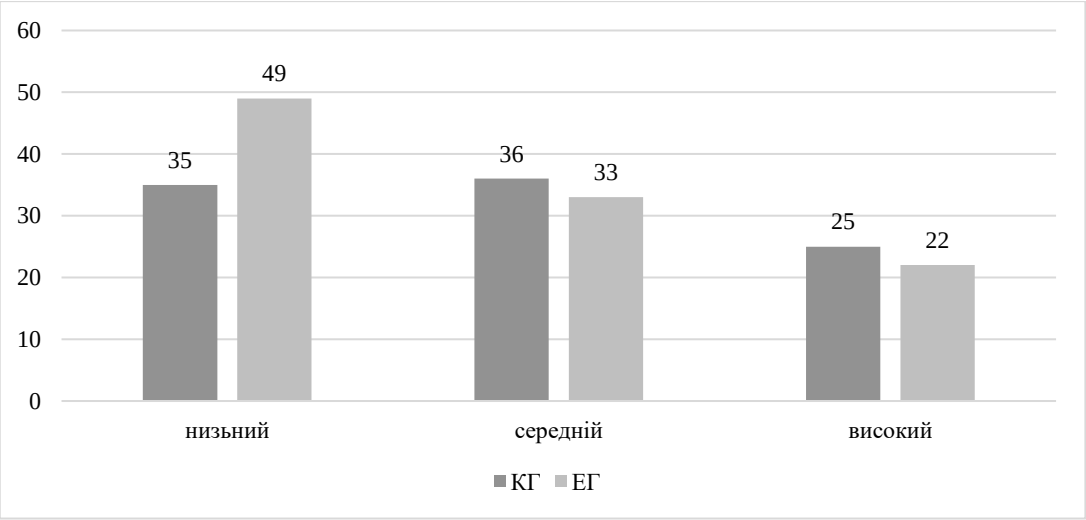

Рис. 2.1. Рівні розвитку критичного мислення молодших школярів на констатувальному етапі експерименту

Отже, на констатувальноиу етапі результатів експерименту можна визначити, що в контрольній групі (КГ) 35% учнів демонструють низький рівень розвитку критичного мислення, 36% − середній рівень, і 25% − високий рівень.

У експериментальній групі (ЕГ) низький рівень розвитку спостерігається у 49% учнів, середній рівень у 33% учнів, а високий рівень у 22% учнів.

Отже, на констатувальному етапі експерименту в експериментальній групі вищий відсоток учнів із низьким рівнем розвитку критичного мислення порівняно з контрольною групою. Водночас, високий і середній рівні залишаються приблизно на однаковому рівні або мають невелике зменшення. Це свідчить про те, що актуальний рівень розвитку критичного мислення в експериментальній групі вважається низьким, що підкреслює необхідність впровадження методики розвитку критичного мислення у процесі вивчення мовно-літературної освітньої галузі.

2.2. Методика організації розвитку критичного мислення учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі

Технологія формування та розвитку критичного мислення представляє собою систему діяльності, що ґрунтується на вивченні проблем та ситуацій через самостійний вибір, оцінку та визначення корисності інформації для особистих потреб і цілей. Мета цієї технології полягає у створенні умов для розвитку творчого мислення дітей, формуванні навичок постановки проблем, самостійного прийняття рішень та аргументації власних думок.

Використання цієї технології сприяє більш ефективному засвоєнню знань, спрямовуючи увагу на вдумливий процес пізнання та розвиток аналітичного та рефлексивного мислення. Ця методика не вимагає додаткових умов, крім бажання вчителя працювати. Вона підкреслює важливість вчителя як наставника, який не просто подає істину, але й навчає учнів самостійно знаходити її. Уроки, побудовані за цією технологією, створюють сприятливі умови для розвитку критичного мислення під час опрацювання інформації, розв'язання завдань та оцінки ситуацій. Важливо відзначити, що структура таких уроків не відрізняється від класичного підходу і може бути уроком-подорожчю, уроком-грою, уроком-змаганням або уроком-дослідженням.

Метою формувального етапу експерименту було впровадження методики розвитку критичного мислення учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі.

Дослідження проводилось на базі Гімназії в с.Михайлевичі Рудківської міської ради Самбірського району Львівської області.

На уроках велику увагу ми приділяли *інтерактивним методам* та прийомам подання матеріалу, спрямовані на розвиток критичного мислення. Серед ефективних технологій можна виділити «технологію ситуативного моделювання» або навчання у формі гри, колективно-групове навчання, кооперативне навчання, технологію обробки дискусійних питань, рольову гру «Мікрофон», роботу в групах, «займи позицію», «мозковий штурм», роботу в

парах, «зміни позицію», «навчаючи вчуся», «акваріум», дискусію, імітаційну гру «Незакінчене речення», «Коло ідей», «Прес», «Дерево рішень» та інші.

Методика «Ґронування» є ефективним методом, що стимулює учнів розглядати тему вільно та відкрито. Вона спрямована на активізацію мислення щодо зв'язків з окремими поняттями. «Ґронування» може бути використано як на етапі актуалізації, так і на етапі усвідомлення. Етапи «ґронування» включають написання центрального слова, запис слів та фраз, пов'язаних з обраною темою, і встановлення зв'язків між поняттями. Під час впровадження даної методики визначено, що це допомагає стимулювати активність учнів та розвивати їхнє критичне мислення.

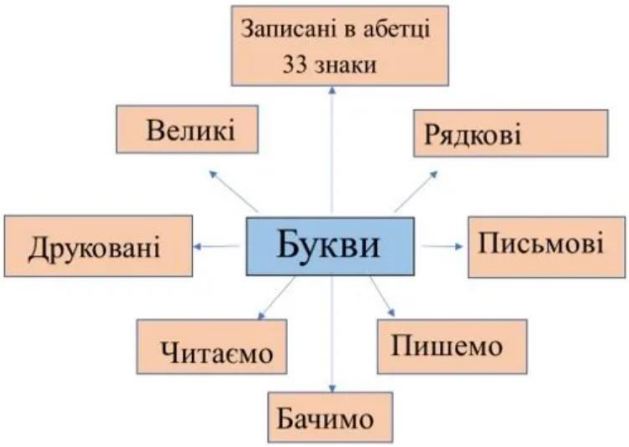

Рис. 2.2. Приклад методики «Гронування» для повтонення вивченого про звуки і букви (2 клас)

Проблемне питання є ключовим елементом стратегії проблемного навчання та розвитку критичного мислення. Воно ставиться у формі запитання, на яке учасники повинні знаходити відповідь, часто ґрунтуючись на ланцюжку міркувань та встановленні причинно-наслідкових зв'язків. Це завдання вимагає від учнів значної розумової активності, хоча іноді їм важко здійснити це через обмежені знання та досвід. Проблемне питання може виступати окремо або входити до складу конкретного завдання.

Однією з цікавих технологій є *методика «Мікрофон»*. Викладач пропонує учням висловити свою думку за допомогою кількох слів або речень стосовно певного питання. Учні висловлюють свої думки через уявний «мікрофон», який

передається від одного учня до іншого, дозволяючи кожному озвучити своє бачення ситуації. Важливою перевагою цього методу є те, що не потрібно формувати групи, але може виникнути трудність, оскільки деякі діти можуть відчувати себе не впевнено щодо висловлювання власних думок як самостійних ідей.

Рис. 2.3. Приклад використання методики «Мікрофон»

Ще однією цікавою методикою є *«Незакінчене речення»*, яка часто використовується разом з «Мікрофоном». Вона дозволяє глибше працювати над формулюванням власних думок та порівнянням їх з іншими. Під час впровадження цієї методики, визначено, що вона стимулює активність учнів та розвиває їх критичне мислення.

Використання *методики «Кубування»* спрощує аналіз різних аспектів теми, використовуючи кубик із напрямами мислення або письма на кожній грані. Такий куб може містити вказівки, такі як «Описати це», «Порівняти це», «Встановити асоціації», «Проаналізувати це», «Знайти застосування цьому». Це дозволяє учням розглядати тему з різних точок зору та розширювати їхнє мислення.

Рис. 2.4. Приклад використання методики «Кубування»

Щодо *методики «Сенкан»*, це структурований вірш із п'ятьма рядками, який дозволяє синтезувати інформацію у компактне висловлювання. Зазначені етапи включають в себе тему, опис, дію, ставлення та перефразування сутності. Цей підхід сприяє зміцненню навичок синтезу та аналізу інформації, розвиваючи в учнів здатність лаконічно та точно висловлювати свої думки.

Методика «Реакція читача» включає в себе ряд підходів, таких як «Думайте – працюйте в парах – обмінюйтесь думками», «Щоденник подвійних нотаток», «Порушена послідовність» і «Взаємні запитання». Використання цих методик спрямоване на залучення учнів до спільного аналізу та обговорення прочитаного матеріалу, сприяючи обміну власними думками та переживаннями. Це сприяє не лише розумінню тексту, але й розвитку критичного мислення та аналітичних навичок.

Методика «Навчаючи, вчусь» («Кожен вчить кожного», «Броунівський рух») передбачає взаємовивчення учнів, створюючи умови для обміну знань та досвіду між ними. Використовуючи цей метод, учитель розподіляє картки з інформацією про тему уроку серед учнів і стимулює їх обговорення та взаємне навчання. Цей підхід сприяє поглибленому засвоєнню матеріалу та розвитку навичок самостійного вивчення.

Метод «Шість капелюхів» ґрунтується на концепції паралельного мислення, де різні точки зору та підходи співіснують, а не конфліктують. Цей метод допомагає подолати труднощі, які зазвичай виникають в учнів при розв'язанні практичних завдань. Зокрема, він дозволяє учням поділити процес мислення на шість різних режимів, представлених капелюхами різного кольору.

Білий капелюх орієнтований на інформацію і факти, спрямований на збір даних та встановлення, що вже відомо та якою інформацією ще потрібно володіти. Червоний капелюх визначає місце для почуттів та інтуїції, де учасники можуть висловлювати свої емоції та інтуїтивні думки. Чорний капелюх включає критичне мислення та обговорення ризиків і проблем. Жовтий капелюх сприяє логічному позитивному мисленню та пошуку переваг і позитивних сторін. Зелений капелюх заохочує креативність, вигадування нових ідей і дослідження

альтернатив. Синій капелюх відведений для управління процесом роботи та узагальнення досягнутого результату.

Ці капелюхи забезпечують системний підхід до мислення, дозволяючи ефективно аналізувати, вирішувати проблеми та управляти процесом роботи. Стратегія *«Мозкова атака»* використовується для формування комунікативної, соціальної та полікультурної компетентності на етапі актуалізації знань. Це сприяє розвитку учнів у галузі усного спілкування та вираження власних думок, а також вміння слухати та враховувати погляди інших.

На уроці використовуються такі стратегії розвитку критичного мислення, як асоціативний кущ, читання та обмін ідеями, порушена послідовність, сенкан, речення з відкритим кінцем, есе, дискусія, метод прес, ажурна пилка (мозаїка), написання казок, фантастичні гіпотези, письмо в малюнках та сторітеллінг. Ці стратегії сприяють розвитку критичного мислення, а також уміння аналізувати та висловлювати свої думки ефективним способом.

Використання стратегій ЧПКМ на уроці включає різноманітні методи, такі як *ажурна пилка*, де учні співпрацюють над конкретною темою, формуючи мозаїку інформації. Також використовуються методи написання казок, створення фантастичних гіпотез, що сприяють творчому підходу до вивчення матеріалу. У цьому контексті також важливо застосовувати методи читання з передбаченням, роботи з текстом, де учні активно аналізують інформацію та висловлюють свої думки.

Ми використовуємо *таксономію запитань Блума* для опису різних видів запитань, спрямованих на розвиток мислення учнів на етапі рефлексії. Наша мета полягала в формуванні комунікативної компетентності, яка включає усне мовлення та навички висловлення власних думок, а також в розвитку компетентності творчої діяльності, що охоплює розширення пізнавальних здібностей, створення уявних картин, та вирішення проблемних ситуацій на основі сучасного життя.

Ми використовули багаторівневе опитування з такими типами запитань:

1. Буквальні, прості запитання, які стосуються фактів та конкретної інформації.

2. Запитання уточнення, які дозволяють уточнити погляди та думки учнів.

3. Інтерпретаційні (пояснювальні) запитання, що ставляться для розкриття причинно-наслідкових зв'язків.

4. Творчі запитання, які стимулюють учнів придумувати та розглядати можливі розвитки подій.

5. Запитання на оцінку, які спрямовані на розвиток навичок критичного мислення та утворення суджень.

6. Практичні запитання, що ставляться для висловлення учнями власних варіантів вирішення проблемних ситуацій.

Використовуючи ці стратегії, ми сприяємо розвитку різних аспектів мислення та формуємо необхідні навички для ефективного навчання та спілкування.

Технологія «Джигсоу-1» використовується для формування комунікативної, соціальної та інформаційної компетентностей. Комунікативна компетентність включає розвиток культури усного мовлення та навичок самовираження. Соціальна компетентність формується через роботу в групах, в тому числі і експертних, сприяючи узгодженню та розумінню різних точок зору. Інформаційна компетентність включає в себе опрацювання інформації шляхом аналізу, синтезу та узагальнення, а також використання діалогу як засобу обміну інформацією між учасниками.

Кроки методики «Джигсоу-1» виглядають наступним чином:

Учні об'єднуються у постійні групи, кількість яких залежить від кількості частин тексту.

1. Текст розбивається вчителем на логічно завершені частини.

2. Кожна частина тексту вивчається експертною групою, яка формується за однаковими номерами чи кольоровими картками членів постійних груп. Експерти вивчають свою частину тексту та готуються донести її зміст до своїх товаришів у постійній групі.

3. Повернення до своїх груп для викладання контролю. Учні повинні засвоїти матеріал в цілому.

4. Індивідуальна та групова звітність.

«Керована діяльність читання – мислення з передбаченням» впроваджується на етапі усвідомлення змісту та сприяє формуванню комунікативної компетентності, що охоплює уміння висловлювати свої думки та спілкуватись усно, а також компетентності творчої діяльності, яка виявляється в розвитку творчого потенціалу учнів, логічного та образного мислення.

Під час ознайомлення з назвою твору та його автором вчитель ставить учням запитання, які сприяють створенню припущень щодо змісту тексту. Текст розділяється на частини, після читання кожної частини учням ставляться запитання, а також пропонується робити передбачення стосовно подій у наступній частині. Після читання наступної частини передбачення аналізується, і учні знову роблять прогнози стосовно наступних подій.

Метод «Прес» використовується для формування соціальної компетентності, допомагаючи учням знаходити вагомі аргументи та формулювати свою думку щодо спірних питань. Також розвивається комунікативна компетентність через діалог та дискусію.

Стратегію можна застосовувати на будь-якому етапі уроку, дотримуючись таких кроків:

1. Висловлення своєї думки: «Я вважаю…»

2. Пояснення причин своєї точки зору: «Тому що…»

3. Наведення прикладів аргументів: «... Наприклад...»

4. Узагальнення та формулювання висновків: «Отже...», «Таким чином...»

Ефективність формування компетентностей молодших школярів тісно пов'язана з обраною методикою та організацією освітнього процесу. В даному контексті віддається перевага сучасним педагогічним технологіям, які активізують учнів, залучають до творчого процесу та сприяють формуванню ключових компетентностей.

Використання форм і методів критичного мислення грає важливу роль у створенні активної діяльності учнів, розвитку творчого мислення та формуванні важливих навичок. Технологія критичного мислення дозволяє учням самостійно аналізувати і висловлювати власні думки, приймати обґрунтовані рішення, що сприяє розвитку соціальної компетентності. Учні, які використовують цю методику, набувають досвіду життя в соціумі, розвивають соціальні навички та формують життєві компетентності.

Системне впровадження методики критичного мислення призводить до формування життєвих компетентностей. Ця методика сприяє розвитку творчої особистості, навчає учнів використовувати знання в нестандартних ситуаціях і генерувати нові ідеї.

Учні, які користуються цією методикою, відзначаються наступними рисами:

1. Критичне сприйняття думок інших та здатність аналізувати їх.
2. Обґрунтоване прийняття рішень на основі особистого життєвого досвіду.
3. Здатність до діалогу та вислуховування інших.
4. Допитливість та здатність проникати у суть проблеми.
5. Вміння вести дискусії та переконливо доводити свою позицію.

2.3. Порівняльна характеристика рівнів критичного мислення молодших школярів після проведення формувального експерименту

Після впровадження методики розвитку критичного мислення молодших школярів через проблемні ситуації на уроках «Дизайн і технології», ми провели повторний зріз (контрольний етап) для аналізу динаміки рівня розвитку критичного мислення у молодших школярів. Використовувалися методики, аналогічні тим, що використовувалися на початковому етапі.

Дослідження критерію «здатність до порівняння» показало позитивну динаміку розвитку цієї якості в експериментальній групі (ЕГ). Результати констатувального зрізу свідчать, що кількість учнів із низьким рівнем розвитку цієї якості зменшилася (з 35% до 26%). Тим часом кількість учнів із середнім

рівнем розвитку залишалася стабільною. У контрольній групі (КГ) кількість учнів із низьким рівнем розвитку збільшилася (від 22% до 26%), відповідно, зменшилася кількість учнів із середнім рівнем розвитку (від 52% до 48%). Кількість учнів із високим рівнем розвитку цієї якості залишалася незмінною. Це дозволяє зробити висновок, що впровадження методики має певний позитивний вплив на розвиток якості «здатність до порівняння», незалежно від цілеспрямованого впливу на дитину.

Таблиця 2.8

Рівень розвитку критичного мислення молодших школярів за критерієм «здатність до порівняння» до та після формувального етапу експерименту

Рівень	ЕГ до	КГ до	ЕГ після	КГ після
Високий	5 (22%)	6 (26%)	7 (30%)	6 (26%)
Середній	10 (43%)	12 (52%)	10 (43%)	11 (48%)
Низький	8 (35%)	5 (22%)	6 (26%)	6 (26%)

Під час аналізу критерію «здатність до логічного судження» на початковому етапі констатування в експериментальній групі (ЕГ) виявилося, що більшість дітей мають низький рівень розвитку цієї якості (69%), тоді як середній і високий рівні траплялися рідко (26% та 22%). Після проведення формувального етапу експерименту відбулося покращення показників. Кількість дітей із низьким рівнем розвитку знизилася до 40%, в той час як показники середнього та високого рівня зросли з 22% на 28%. Це свідчить про значне підвищення рівня розвитку цієї якості після формувального етапу експерименту.

На контрольному зрізі в контрольній групі (КГ) більшість учнів мали низький рівень розвитку критерію «здатність до логічного судження» - 52%, тоді як учні з середнім і високим рівнями були представлені лише у 26% і 22% випадків. Констатувальний зріз виявив незначне підвищення рівня розвитку цього критерію в контрольній групі. Тут спостерігалося зменшення кількості

учнів із заниженим рівнем розвитку (40%) та збільшення кількості учнів із середнім рівнем розвитку до 26%. Таким чином, за результатами методики відзначається деяка позитивна динаміка розвитку якості «здатність до логічного судження» (табл.2.9).

Таблиця 2.9

Рівень розвитку критичного мислення молодших школярів за критерієм «здатність до логічного судження» до та після формувального етапу експерименту

Рівень	ЕГ до	КГ до	ЕГ після	КГ після
Високий	4 (17%)	6 (26%)	10 (40%)	6 (26%)
Середній	3 (14%)	5 (22%)	7 (28%)	7 (28%)
Низький	16(69%)	12(52%)	6 (24%)	10 (40%)

Підводячи підсумки отриманих результатів щодо рівня розвитку якості «здатність до логічного судження», ми приходимо до висновку, що робота з розвитку критичного мислення та цієї конкретної якості була ефективною, оскільки сприяла вираженій позитивній динаміці.

Результати порівняння рівня розвитку якості критичного мислення за критерієм «здатність до прогнозування» в експериментальній та контрольній групі до і після формувального експерименту представлені в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Рівень розвитку критичного мислення молодших школярів за критерієм «здатність до прогнозування» до та після формувального етапу експерименту

Рівень	ЕГ до	КГ до	ЕГ після	КГ після
Високий	6 (26%)	5 (22%)	12 (48%)	6 (26%)
Середній	10 (43%)	8 (35%)	11 (44%)	8 (35%)
Низький	7 (31%)	10 (43%)	2 (8%)	9(36%)

З таблиці 2.10 видно, що в експериментальній групі спостерігається виразна позитивна динаміка у показниках високого рівня. Кількість учнів із низьким рівнем розвитку даної якості зменшилася з 31% до 8%. Середній рівень розвитку після експерименту продемонстрували 11 учнів (44%). Важливо відзначити, що після експерименту 48% учнів продемонстрували високий рівень розвитку якості «здатність до прогнозування», що є значним покращенням порівняно із 26% до експерименту.

Для підтвердження отриманих результатів у експериментальній групі порівняємо їх із результатами контрольної групи. З таблиці 2.10 видно, що динаміка розвитку якості «здатність до прогнозування» присутня і в контрольній групі, але менше виражена, ніж в експериментальній. Кількість дітей, які демонструють середній рівень розвитку цієї якості, не змінилася. Деякі учні, які при першому тестуванні мали середній рівень, під час другого контрольного зрізу показали високий рівень розвитку «здатності до прогнозування» (від 22% до 26%). Відповідно, кількість учнів із низьким рівнем розвитку даної якості зменшилася (з 43% до 36% після).

Таким чином, проведення формувального експерименту суттєво сприяло інтенсивнішому розвитку якості критичного мислення за критерієм «здатність до прогнозування». На основі даних контрольного зрізу ми змогли визначити рівень розвитку критичного мислення молодших школярів у експериментальній та контрольній групах, які представлені на рисунку 2.5.

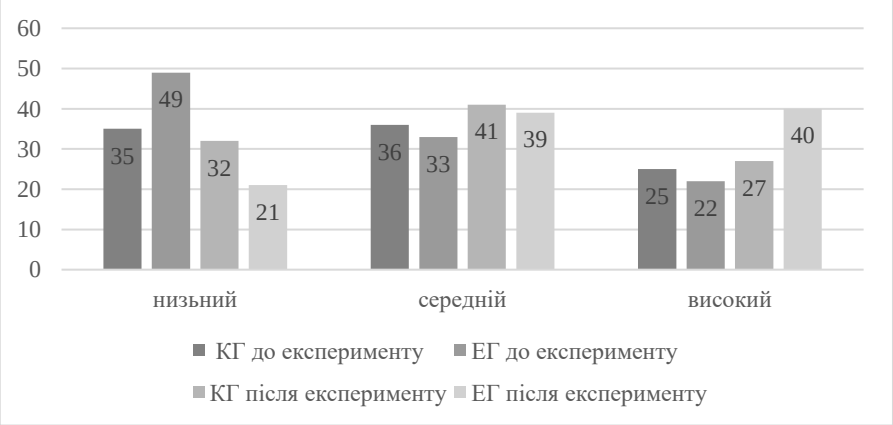

Рис. 2.5. Результати дослідження рівня розвитку критичного мислення молодших школярів до і після формувального етапу експерименту

Отже, в експериментальній групі спостеріглося зниження кількості учнів з низьким рівнем розвитку критичного мислення з 49% до 21%. У контрольній групі для загальної вибірки рівень зменшився з 35% до 32%.

Щодо середнього рівня розвитку критичного мислення, в експериментальній групі до формувального експерименту його володіли 33% учнів, і після цього періоду їх кількість збільшилась до 39%. У контрольній групі для загальної вибірки відбулися зміни в напрямку збільшення кількості учнів із 36% до 41%.

Щодо високого рівня розвитку критичного мислення в експериментальній групі кількість учнів збільшилась з 22% до 40%, що свідчить про позитивну динаміку розвитку. У контрольній групі у межах високого рівня розвитку критичного мислення кількість учнів також збільшилась з 25% до 27%.

Загалом результати дослідження свідчать про підвищення рівня розвитку критичного мислення молодших школярів в експериментальному класі, що підтверджує ефективність запропонованої методики.

Висновки до другого розділу

У другому розділі проведено педагогічний аналіз рівнів розвитку критичного мислення молодших школярів, розроблено, теоретично обґрунтовано та апробовано методику розвитку критичного мислення молодших школярів у процесі вивчення предмета «Українська мова та літературне читання», подано порівняльну характеристику рівнів критичного мислення молодших школярів.

Результати констатувального етапу експерименту свідчать про переважання низького рівня критичного мислення у молодших школярів, що виправдовує необхідність розробки та перевірки ефективності експериментальної методики в умовах формувального етапу.

У процесі впровадження методики були використані різні стратегії, такі як «Асоціативний кущ», «Сенкан», «Кубування», «Дискусія», «Дебати», «Кероване

читання з передбаченням», «Метод прес», «Порушена послідовність», «Взаємні запитання», «Джигсоу-1» (Мозаїка), «Письмо в малюнках», «Доповідач-респондент» та інші.

Після формувального етапу експерименту, аналіз рівнів критичного мислення молодших школярів на основі відносних показників за критеріями: здатність до порівняння, здатність до логічного судження та здатність до прогнозування дозволив виявити зростання кількості учнів експериментальної групи, рівень критичного мислення яких після формувального етапу зросла з 22% до 40% порівняно з констатувальним етапом. У контрольній групі для загальної групи учнів спостерігалося невелике зниження, рівень скоротився з 35% до 32%.

У відношенні учнів із низьким рівнем критичного мислення в експериментальній групі відсоток зменшився з 49% до 21%, що підтверджує ефективність формувального етапу. У контрольній групі спостерігалася невелика зміна, рівень знизився з 35% до 32%.

Щодо учнів із середнім рівнем критичного мислення, на початку експерименту їх було 33%, після чого цей показник збільшився до 39% в експериментальній групі. У контрольній групі відбулися зміни в напрямку збільшення кількості учнів із 36% до 41%. Це свідчить про те, що формувальний етап сприяв підвищенню середнього рівня критичного мислення в обох групах.

Загалом, проведена робота дозволяє зробити висновок, що молодші школярі підвищили рівень розвитку критичного мислення школярів у процесі вивчення предмета «Українська мова та літературне читання».

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проведене дослідження, присвячене актуальній проблемі розвитку критичного мислення молодших школярів, дало підстави для таких висновків.

1. Аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить про те, що критичне мислення у молодших школярів представляє собою вищий порядок мислення з комплексом ключових характеристик, таких як цілеспрямованість, обґрунтованість, рефлексивність, контрольованість, самоорганізованість і самостійність. Цей процес включає аналіз, синтез, обґрунтування, оцінку інформації та здатність до рефлексії.

Особливості розвитку критичного мислення у молодших школярів, такі як їхня допитливість, гнучкість мислення, розвиток сенсорно-моторних навичок, сприйняття сутності понять, взаємодія з різними джерелами інформації, а також здатність до системного мислення, формують підґрунтя для ефективного впливу педагогічного процесу на розвиток цієї важливої навички. Зазначені особливості створюють унікальний контекст, в якому можна сприяти не лише формуванню критичного мислення, але й виявляти та розвивати потенціал молодших школярів у різних аспектах їхнього пізнавального розвитку.

2. Мовно-літературна освітня галузь володіє значним потенціалом для розвитку критичного мислення молодших школярів. У процесі вивчення мови та літератури діти не лише засвоюють лінгвістичні навички, а й розвивають аналітичне та критичне мислення. Вивчення літературних творів сприяє формуванню вмінь аналізувати текст, розуміти його глибинний зміст та висловлювати власні судження. Розгляд мовних явищ, вивчення структури тексту, аналіз жанрових особливостей літературних творів розвиває у школярів навички критичної оцінки інформації. Такий підхід сприяє формуванню не лише літературної компетентності, але й загальних критичних умінь, необхідних для осмислення та оцінки навколишнього світу.

3. Розвиток критичного мислення молодших школярів був діагностований за трьома критеріями. Першим критерієм є здатність до порівняння, що

виявляється у вмінні оцінювати схожі та відмінні риси між об'єктами чи явищами. Другий критерій − здатність до логічного судження − визначається наявністю усвідомленості мисленнєвої діяльності та здатністю учня виправляти помилки. Здатність до прогнозування, третій критерій, проявляється через вміння аргументувати думку та планувати власну діяльність. Розвиток критичного мислення молодших школярів оцінювався за трьома рівнями: високий, середній, низький.

4. Ми провели експериментальну перевірку ефективності методики розвитку критичного мислення серед молодших школярів за допомогою проблемних ситуацій на уроках «Української мови та літературного читання». У групі, де використовувалася експериментальна методика, спостерігалося значне зменшення кількості учнів із низьким рівнем розвитку критичного мислення, а саме з 49% до 21%. Порівняно з цим, у контрольній групі спостерігався менший показник, де рівень знизився лише з 35% до 32%.

Щодо середнього рівня розвитку критичного мислення, в експериментальній групі після формувального етапу спостерігалося збільшення кількості учнів із 33% до 39%. У контрольній групі також відбулися певні зміни у цьому показнику, але менш виразні, з 36% до 41%.

Щодо високого рівня розвитку критичного мислення, в експериментальній групі спостерігалося значне збільшення з 22% до 40%, вказуючи на позитивну динаміку розвитку. У контрольній групі також було зафіксовано певне зростання, але менш виразне, з 25% до 27%.

Загальні результати дослідження підтверджують ефективність застосування методики розвитку критичного мислення на уроках «Української мови та літературного читання». Отже, експеримент свідчить про те, що використання даної методики сприяє позитивним змінам у розвитку критичного мислення молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бєлкіна-Ковальчук О. В. Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.09 – Теорія навчання. Волинський державний університет імені Лесі Українки (Луцьк). Луцьк. 2006. 21 с.

2. Бєлкіна-Ковальчук, О. В. Технології формування критичного мислення молодших школярів. *Пед. Пошук.* 2010. №3. С. 3-7.

3. Блум Б. Таксономія освітніх цілей: сфера пізнання. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Bloom's Taxonomy (дата звернення 04.01.23).

4. Булаківська А. Формування критичного мислення в початковій школі URL: https://i-school.kiev.ua/formuvannya-kritichnogo-mislennya-v-pochatkovij-shkoli/ (дата звернення 04.01.24).

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.

6. Величко Л. П. діагностика і дидактичні умови формування у молодших школярів мотивації уміння вчитися. 2015. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9773/1/%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf (дата звернення 04.01.23).

7. Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П., Сущенко І. М. Критичне мислення: як цьому навчати: Науково-методичний посібник / За наук. ред. О. І. Пометун. Харків, 2007. 190 с.

8. Галушкіна В. О. Розвиток навичок критичного мислення молодших школярів засобами інтерактивних технологій на уроках в початковій школі. *Liko-school*. 2020. URL: https://liko-school. kiev. ua/images/professional-achievements/robotaGalushkina. pdf. (дата звернення: 29.10.2023).

9. Державний стандарт початкової освіти. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti (дата звернення 04.01.24).

10. Дьюї Дж. Психологія і педагогіка мислення ; пер. з англ. Н.М. Нікольської. Досконаліть, 1997. 208 с.

11. Загальна психологія / за заг. ред. акад. С. Д. Максименка. Київ : Форум, 2000. 543 с.

12. Загальна психологія : підручник / за заг. ред. С.Д. Максименка. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.

13. Загальна психологія: підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Каравела, 2009. 464 с.

14. Карпенко А. А. Технологія критичного мислення як засіб розвитку обдарованості молодших школярів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2015. №125. С. 316-318.

15. Карпушина М. Г. Система методів та форм навчання у формуванні вмінь вирішувати проблемні ситуації. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2013. №2. С. 36-47.

16. Києнко-Романюк Л. В. Розвиток критичного мислення в учнів: теорія і практика. *Рідна школа*. 2016. №7. С. 13-15.

17. Клустер Д. Що таке критичне мислення? URL: http://testolog.narod.ru//Other15.html (дата звернення 04.01.24).

18. Клустер Д. Що таке критичне мислення? *Зміна*. 2001. № 4. С. 5-13.

19. Коваленко К. Формування критичного мислення молодших школярів у позаурочній діяльності. *Інновації в початковій освіті: досвід, виклики сьогодення, перспективи :* матеріали ІІ наук.-практ. інтернет-конф. здобувачів другого (магістер.) рівня вищ. освіти другого року навчання ф-ту початк. навчання, Харків, 11 жовт. 2022 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. В. В. Ушмарової]. Харків : [б. в.]. 2022. С. 16.

20. Козира В. М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі: навчально-методичний посібник для вчителів. Тернопіль: ТОКІППО, 2017. 60 с.

21. Колосова Н. С. Технологія формування критичного мислення на уроці географії. Х.: Вид. група «Основа», 2008. 126 с.

22. Колток Л., Білецька Л. Критичне мислення молодших школярів як психолого-педагогічний феномен. *Молодь і ринок.* 2019. №9 (176). http://mir.dspu.edu.ua/article/view/182057 (дата звернення: 29.09.2023).

23. Кузьма-Качур М. І., Бейко Л. В. Історико-педагогічний аналіз проблеми формування критичного мислення молодших школярів. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : збірник наукових праць / гол.ред. Г.В. Товканець. Мукачево : МДУ, 2019. Випуск 1(9). С. 145-148.

24. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2006. № 27. С. 17-23.

25. Луценко С., Шанскова Т. Розвиток критичного мислення молодших школярів засобами проблемного навчання. *Специфіка фахової підготовки майбутніх учителів на засадах компетентнісного підходу: досвід, реалії, перспективи*. Збірник матеріалів Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції (29листопада 2022 року) / за заг. ред. І. В. Голубовська. Житомир: ФО-П «Н.М.Левковець», 2022. С. 42-45.

26. Лякішева А. В., Вітюк В. В., Кашуб'як І. О Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення в Новій українській школі : навч.-метод. посіб. для вчит. поч. класів ЗЗСО та студ. спец. 013 Початкова освіта. 2-ге вид., переробл. і доповн. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2022. 116 с.

27. Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Х.: Вид. група «Основа», 2008. 96 с.

28. Марія О. Розвиток критичного мислення молодших школярів у процесі вивчення предметів мовно-літературної освітньої галузі. *Освітні обрії.* № 1(54), 2022. С. 114-118.

29. Маркова І. С., Біловол Г. О. Урок математики в сучасних технологіях: теорія і практика. Розвиток критичного мислення. Х.: Вид. група «Основа», 2007. 128 с.

30. Марченко О. Г. Формування критичного мислення школярів. Харків : Вид. група «Основа», «Тріада +», 2007. 160 с.

31. Навчаємо мислити критично: пос. для вчителів / автори-укладачі О. І. Пометун, І. М. Сущенко. Дніпро: ЛІРА, 2016. 144 с.

32. Нісімчук А. С., Падалка О. С., Шпак О. Т. Сучасні педагогічні технології: Навчальний посібник. К.: Видавничий центр «Просвіта», 2000. 368 с.

33. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. 2016. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkolacompressed.pdf (дата звернення 04.01.24).

34. Нова українська школа. Порадник для вчителя. URL: https://osvita.ua/ school/reform/59430/ (дата звернення: 20.09.2023).

35. Освітні технології: Навчально-методичний посібник / О.М. Пєхота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін. К.: А.С.К., 2001. 256 с.

36. Основи критичного мислення: метод. пос. для вчителів / О. І.Пометун, І.М.Сущенко. Дніпро: ЛІРА, 2016. 156 с.

37. Пєхота О.М., Кіктенко А.З. Освітні технології. К.: А.С.К., 2004. 255 с.

38. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. К., 2017. 96 с.

39. Пометун О., Пилипчатіна Л., Сущенко І., Баранова І. Основи критичного мислення. Т. : Навчальна книга – Богдан, 2010. 74 с.

40. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід.- К.:А.П.Н., 2002. 136 с.

41. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. К.: А.С.К., 2005. 192 с.

42. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи: методичний посібник для вчителів / автори-укладачі : О. І. Пометун, І. М. Сущенко. Київ, 2017. 96 с.

43. Розвиток критичного мислення молодших школярів в умовах Нової української школи: методичний посібник / автор-уклад. Н. Б. Ларіонова. Харків: «Друкарня Мадрид», 2019. 64 с.

44. Розвиток критичного мислення молодших школярів як засіб розвитку творчої особистості : методичний посібник. URL: https://naurok.com.ua/rozvitok-

kritichnogo-mislennya-molodshih-shkolyariv-yak-zasib-rozvitku-tvorcho-osobistosti-338496.html (дата звернення 04.01.24).

45. Скусова В. Розвиток критичного мислення молодших школярів. *Студентські ініціативи: теорія і практика початкової освіти* : матеріали II наук.-практ. інтернет-конф. студ. ф-ту почат. навчання, Харків, 12 трав. 2021 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. В. В. Ушмарової]. Харків, 2021. С. 33.

46. Степаненко О. К., Валентьєва Т. І., Семчук Б. І. Розвиток критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку та молодших школярів. *Перспективи і інновації.* 2022. № 4(19). С. 297-309. URL: erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/7743 (дата звернення: 29.10.2023).

47. Стіл Дж., Мередіт К., Темпл Ч. Методична система “Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів”: Підготовлено для проекту “Читання та письмо для розвитку критичного мислення” / Науково-методичний центр розвитку критичного та образного мислення “Інтелект”. К.: Міленіум, 2001. 104 с.

48. Сухарєв П. Б. Інноваційна педагогічна технологія “Читання та письмо для розвитку критичного мислення”. *Методичний вісник історичного факультету №1*. Харків: Консум, 2002. С. 100-106.

49. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії : посібник для вчителя.Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2012. 70 с.

50. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) : посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с.

51. Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер; наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ : Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.

52. Тягло О. В. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти.* 2017. № 2. С. 240–257.

53. Тягло О. В. Критичне мислення: навчальний посібник / О. В. Тягло. Х. : Вид. група «Основа», 2008. 189 с.

54. Фачоне П. Критичне мислення: звіт про експертний консенсус щодо освітнього оцінювання та навчання. URL: http://evolkov.net/critic.think/basics/delphi.report.html. (дата звернення 04.01.24).

55. Філатова Л., Харламова О. Критичне мислення молодших школярів в освітньому середовищі НУШ. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвуз. зб. наук. пр. молод. вчених Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка / [ред.-упоряд.: М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич : Гельветика, 2022. Вип. 55, т. 3. С. 275–282.

56. Халперн Д. Психологія критичного мислення. 2000. 512 с.

57. Химинець А. Формування критичного мислення і творчих здібностей в учнів початкової школи: європейський вимір. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. Випуск 10. Ужгород, 2019. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/27614 (дата звернення: 29.09.2023).

58. Шимон Л. П. Розвиток критичного мислення учнів початкових класів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2009. № 44. С. 164-167.

59. Шквир О., Ксьондзик Л. Технологія розвитку критичного мислення молодших школярів: авторський проєкт. *Молодь і ринок*. 2022. №3/201. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.259915

60. Шквир О., Юнчик А. Педагогічні умови розвитку критичного мислення здобувачів початкової освіти. *Молодь і ринок.* 2023. № 5/213. С. 44-49.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Нісенітниці». За допомогою даної методики можна визначити вміння молодшого школяра міркувати логічно і граматично правильно висловлювати свої думки, тобто розуміння.

Процедура проведення методики така: спочатку дитині показують картинку (див. рис. 1), де є кілька досить безглуздих ситуацій з дикими і домашніми тваринами.

Рис. 1. Ілюстрація за методикою «Нісенітниці»

Під час розгляду ілюстрації школяр отримує інструкцію наступного змісту: «Уважно подивися на цю ілюстрацію і зроби позначку, чи все на цій ілюстрації знаходиться на своєму місці і чи правильно все зображено. Якщо щось здасться не таким, не на місці або неправильно намальовано, то вкажи на це і поясни, чому це має бути інакше. Далі ти маєш написати, як має бути правильно».

Результати оцінюються так:

– 40 балів – таку оцінку ставлять тоді, коли за певний час (3,5 хвилини) вона помітить усі 7 нісенітниць, що є на малюнку, встиг задовільно пояснити, що тут не так, і, крім цього, сказати, як насправді повинно бути (високий рівень);

– 25-30 балів – школяр помітив і відзначив усіх наявні нісенітниці, але від 1 до 3 з них не зміг до кінця пояснити або дати правильну відповідь, як насправді має бути (середній рівень);

– 15-24 балів – молодший школяр помітив і відзначив всі наявні нісенітниці, але 3-4 з них у нього не вдалося до кінця розтлумачити, як насправді має бути (низький рівень).

Додаток Б

Методика «Прості аналогії». **Мета:** дослідження особливостей встановлення учнем логічних зв'язків і відношень між поняттями.

Обладнання: бланк, на якому зліва подано пари слів, між якими існують певні зв'язки, а справа — слова, між якими необхідно знайти зв'язки такого ж типу (за заданим словом).

Інструкція: «Між словами, поданими зліва, існують певні зв'язки. Ваше завдання полягає в тому, щоб на основі встановленого характеру зв'язку між кожною парою слів віднайти із запропонованих в дужках слів те, яке так само пов'язано з словом, винесеним за дужки. До виконання приступайте по заданій команді і намагайтеся працювати швидко й уважно».

Прості аналогії

1. Школа — навчання	Лікарня (лікар, учень, заклад, лікування, хворий)
2. Пісня — глухий	Картина (кульгавий, сліпий, художник, малюнок, хворий)
3. Ніж — сталь	Стіл (виделка, дерево, стіл, їжа, скатертина)
4. Риба — сітка	Муха (решето, комар, кімната, дзижчати, павутина)
5. Птах — гніздо	Людина (люди, пташеня, робочий, звір, будинок)
6. Хліб — пекар	Будинок (вагон, місто, житло, будівельник, двері)
7. Пальто — ґудзик	Черевик (кравець, магазин, нога, шнурок, капелюх)
8. Коса — трава	Бритва (сіно, волосся, гостра, сталь, інструмент)
9. Нога — чобіт	Рука (калоші, кулак, рукавиці, палець, кисть)
10. Вода — спрага	Їжа (пити, голод, хліб, рот, харчування)
11.Електрика—провід	Пар (лампочка, кінь, вода, труби, кипіння)
12. Паровоз — вагони	Кінь (поїзд, овес, коняка, віз, стайня)
13. Алмаз — рідкісний	Залізо (дорогоцінний, залізний, твердий, сталь, звичайний)
14. Бігти — стояти	Кричати (мовчати, повзати, шуміти, гукати, плакати)
15. Вовк — паща	Птаха (повітря, дзьоб, соловей, яйце, спів)
16. Театр — глядач	Бібліотека (актор, книги, читач, бібліотекар, любитель)
17. Залізо — коваль	Дерево (пень, пилка, столяр, кора, гілка)
18. Нога — милиця	Очі (палка, окуляри, сльози, зір, ніс)
19. Ранок — ніч	Зима (мороз, день, січень, осінь, сани)

Обробка отриманих результатів полягає у розгляді скільки правильних і не правильних знаходжень аналогій між поняттями; аналізується характер встановлених зв'язків між поняттями: 7-10 правильних аналогій − високий рівень (24-30 балів); 4-6 правильних аналогій – середній рівень (15-23 балів); 3 і менше – правильних аналогій – низький рівень (0-13 балів).